



Juhatus savvusanna tulõjalõ

Ku Sa olõ-i inne savvusannan käünü, või mõni asi küländ uutmalda olla, imehtämä panda vai eski sannan käümise är tsurki. Savvusann om muist sannust tõistmuudu ja hää olnu inne sannaminekit päämisi tarkuisi savvusanna kotsilõ teedä.

- Sannan käümises tulõ aigu võtta, savvusann olõ-i kipõ möskmisõ sann.
- Savvusannan om savv sisen õnnõ kütmise aigu, pääle kütmist lastas savv vällä, sann sai tus ja sannankäügi aos om õhk klaar.
- Sanna tullõn teretädäs, är minnen tennätäs.
- Sannakambre uss hoitas kinni.
- Sannan käümise aigu inämb ahju ala puttu ei tohe - ei naata inämb manu kütämä egä hüdsi sek-kämä, niisamate tohe-i kolde ala mäaneski pudsu vai asku hiitä.
- Sannan kae, et hinnäst vasta sainu ei nühkä - võit saija tahmatsõs. Niisamate es masnu vi-haga müüüdä sainu vai lakõ vehki - sõs võit küll mustembas saija ku sanna tullõn ollit.
- Tahma või olla ka sanna ederuumi sainu pääl, rehkendä tuuga rõivide ärpanõkil.
- Tahmaga kokko saanu iho vai rõõvast tulõ harida jaheligu vai külmä viiga.
- Lõunõt ei hiidetä suurõ tsähmäkuga, a tsibistädäs müüüdä kerest tasaligult. Lõunõt hiidetäs kuuma vai löüge viigä, külm vesi jahutas kerest ilmaasjanda maaha.
- Savvusanna lõunõ olõ-i äkiline ja terräv, a lätt lajalt ja aigupiten üle kõge sanna ja tedä pedä küländ pikält.
- Kuivatedü viht tulõ inne sannaminekit kohegi eräle anomahe (kauss vai pang) kuuma vette likku panda ja hoita leon, koni viha lehe omma pehmes ligunu. Keresse pääle vihta ei panta ega keresse kotsil tedä ei sopededa, selle et lehe võiva kuumi kivve vaihele sadada ja sääält karmu aija.
- Iho saa sannan puhtas ka ilma suurõ seebivatutamisõta, ku võtat lõunõt, vihut ja vaihtepääl uhtat viiga, nii iks mitu kõrda. Küsü sanna peremehe käest, kuiviisi om kombõs sannan möskõ ja määndsit mõsuasju pruugitas.
- Savvusanna manu olõ-i inämbüisi elektrit tuudu ja tuuperäst pruugitas säääl valgusõ saamisõs tihtipääle elosat tuld (tattnõna, küündle vm). Olõ näide pruukmisel õigõ hoolõn, et midägi palama es lännü!
- Mõsuvett (esieränis lämmind) pruugi sannan mõistuisi, et kõikile iks jagunu. Viige lajalt larista ei olõ, tõnõkõrd olõ-i lämmind vett manu kostki võtta.
- Sann om pühä kotus, kon oldas sündsähe, tüllü ja pahandust sanna ei tuva.
- Vihtmise man om vanas kombõs tennädä kõiki, kiä hää sanna saamise man om õkva vai kaude asjalise olnu (sanna kütja, viituuja, vihahaudja, puie lahkja, sausuüjä, sannaemä jt)
- Sälämõskjalõ vai tasojalõ andas sõnnun tervüst vasta.
- Pääle sanna tõmmadas hõngu ja oldas niisamate. Üttegi tüüd inämb ette ei võeda. Süvväs midägi lihtsämbat ja võedas ka väiku topka terävampä, ku tervüst ja tahtmist om.

Egä savvusann om tsipa esimuudu ja ka sannakombõ võiva egän perren vähä tõistmuudu olla, seoga tasus pererahvast tähele panda ja tarvidusel küssü juhatusi.

Suitsusaunapärandi loomisest Võrumaal

Ester Bardone, Epp Tamm

On võrdlemisi tähelepanuväärne, et pärast Tamara Habichti juba 40 aastat tagasi ilmunud monograafiat „Eesti saun“ (esmatrükk 1972) pole saunakultuur ja selles aset leidnud muutused eesti kultuuriteadlaste tähelepanu pälvinud, kui välja arvata mõned üksikud erandid (nt Kalm 2002). Käesoleva artikli¹ kirjutamist ajendasid mitmed protsessid, mis on aset leidnud viimase paari aasta jooksul, seostudes pärandi(loome), identiteedipoliitika, maaelu muutuste ja maaturismi arenguga.

2010. aasta kevadel pöördus Võru Instituut Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna poole sooviga teha koostööd suitsusaunakultuuri hetkeseisu uurimisel ajaloolise ehk vana Võrumaa territooriumil.² Üks siinkirjutajatest pidi tõdema, et etnoloogid pole saunakultuuri vastu viimasel ajal tõepoolest huvi tundnud ning Tartu Ülikooli üliõpilaste abiga oleks suvise etnograafilise välitööpraktika raames võimalus teha alusuuringuid. Kahel suvel käisimegi Võru ja Urvaste vallas kohalikke intervjuerimas, küsides sauna kasutamise ning eraldi suitsusaunade olemasolu ja kasutuse kohta ning kaardistasime olukorda paberil ja fotodel (vt Tamm 2011; Nork 2012). Lisaks sai Võrumaa suitsusaunu, nii perede kui turismitalude omi, kogemuspõhiselt uuritud. Ühtlasi oleme olnud nõudliku ülesande ees, kuidas aidata kogukonnal oma kultuuripärandit uurida, püüdes pärandiloome protsessi nii vähe kui võimalik omalt poolt suunata. Samuti oleme osalenud erinevatel suitsusauna kui kultuuripärandit käsitlevatel üritustel, mille avaram kontekst on võrokeste aktiivi poolt algatatud suitsusauna esitamine UNESCO vältimatut kaitset vajavate vaimse kultuuripärandi nähtuste nimistusse.³ Alates 2010. aastast on toimunud kolm selleteemalist

[1] Käesoleva artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria tippkeskus) ja sihtfinantseeritav teadusteema „Identiteedipoliitika dünaamilised perspektiivid – dialoogi ja konflikti analüüs“ (SF0180157s08).

[2] Vt Eichenbaum, K.; K. Taal. Ajalooline Võrumaa. – Eesti Vaimse Kultuuripärandi Nimistu www.rahvakultuur.ee, viimati külastatud 20.11.2012.

[3] UNESCO (ingl k *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*; ek Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon) on rahvusvaheline organisatsioon, mis edendab koostööd hariduse, teaduse, kultuuri, keskkonnakaitse ja inim-

ümarlauda: suitsusaunakonverents Väimelas (2010), seminarid Karilatsis (2011) ja Ruusal (2012), avatud suitsusaunade päevad Haanjas (2011 ja 2012). Kõigile, kes on oma mõtteid ja saunu meiega jaganud, tahaksime siinkohal tänu avaldada.

Lähtume käesolevas artiklis eeskätt Laurajane Smithi konstruktivistlikust pärandi mõiste käsitlesest, mille kohaselt pärand on mõistetav kui „kogum väärtusi ja tähendusi“, mis on omistatavad nii materiaalsele kui mittemateriaalsele kultuuriloomingule. Sealjuures peame oluliseks välja tuua ka pärandiloomet⁴ erinevad diskursused (Smith 2006: 56). Ühtlasi käsitleme pärandiloomet sotsiaalse tegevuse na – kogukond loob pärandit samavõrd kui pärand loob kogukonda (vrd Harrison 2010: 36–38).

Meie artikli põhieesmärgiks on analüüsida suitsusauna kui lokaalse kultuurilise traditsiooni seoseid kultuuripärandi ja kogukonna kultuurilise identiteedi, sh pärandipoliitikaga. Soovime vaadelda, kuidas suhestuvad pärandiloomet protsessis kogukondlikud ja individuaalsed arusaamad suitsusaunast kui piirkondlikust kultuurilisest pärandvarast ning milliseid tähendusi ja väärtusi omistavad kohalikud elanikud suitsusaunale argikasutuses. Sealjuures uurime ka mõnede pärandiloomet entusiastide isiklikku initsiatiivi ja pärandikäsitluste vahendamist väljapoole kogukonda. Selline vaatepunkt võimaldab ühtlasi jälgida suitsusauna dünaamilist paiknemist kollektiivse ja individuaalse identiteedi pingeväljas.

Võtame vaatluse alla eeskätt pärandi rahvaliku diskursuse ja rahvapärased arusaamad, asetades need laiemalt UNESCO autoriseeritud diskursuse raamistikku, kuna piirkondliku kultuuri väärtuste ja kultuurilise identiteedi mõistmine toimubki autoriteetsete ja rahvalike pärandidiskursuste vahelises dialoogis (vt samas: 4–5). UNESCO on pärandi-määratlustes omakorda keskse tähtsusega kogukond. Meie analüüsi allikateks on intervjuud Võru ja Urvaste valla elanikega ja Haanja avatud suitsusaunanädalaga seotud erinevad välitöömaterjalid. Me ei taha oma artiklis anda hinnanguid, milline pärandi loomise ja tõlgendamise viis on õigem, vaid pigem osu-

õiguste vallas. Selle eesmärgiks on hoida ja säilitada maailma kultuurilist mitmekesisust, toetudes sealjuures kohaliku kultuuripoliitika algatusvõimele. UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*) võeti vastu 2003. aastal, hoidmaks ja väärtustamaks materiaalse kultuuri kõrval ka selle tabamatumat poolt. Konventsioon käsitleb vaimse kultuuripärandina kombeid, tavasid, teadmisi ja oskusi, mis on erinevatele inimrühmadele nende igapäevaelu ja identiteedi osana omased ja olulised. Need põlvkonnalt põlvkonnale edasi antud kultuurinähtused muutuvad koos aja ja oludega. Konventsiooniga soovitakse kaitsta elavaid kultuurinähtusi. Vaimse kultuuripärandi kaitse tähendab eelkõige selle elujõulisuse tagamist, väärtustamist ja püsimist elavas kasutuses. Eesti on UNESCO liikmesriik 1991. aastast, 2006. aastal ühineti vaimse kultuuripärandi konventsiooniga. (UNESCO vaimse kultuuripärandi konventsioon)

[4] Pärandiloomet on mõiste, mida kasutame eestikeelse vastena rahvusvahelistes päranditeemalistes uurimustes levinud ingliskeelsetele mõistetele *heritage production* (nt Ronström 2005) ja *heritage-making* (nt Anttonen jt 2000), millega viidatakse mingi sotsiaalse grupi poolt teadlikult konstrueeritud minevikukäsitlusele. Eestikeelne “loomet” on avara tähendusega osutades ühtaegu nii pärandi teadliku tekitamise protsessile (nt mingi nähtuse esiletõstmine säilitamisväärsena mõne institutsiooni poolt) kui ka inimese vaimsele või kehalisele tegevusele ehk pärandi kogemuslikule praktiseerimisele kultuuripraktikas (vrdl Kuutma 2007). Samas soovime rõhutada, et indiviid ega sotsiaalne grupp ei saa pärandit tekitada täielikult vaba kunstilise loomingu, vaid tugineb paratamatult mingitele minevikust pärit elementidele (nt traditsioonile või pärimusele), seda näiteks ka päranditurismis.

tada tähelepanu Võrumaal aset leidva pärandiloomes protsessi kompleksusele, eripalgelistele arusaamadele ühe kultuurinähtuse pärandväärtusest ning sellega seotud väärtuseliste valikute keerukusele globaalse pärandipoliitika kontekstis.

Kogukonnad pärandi- ja identiteedipoliitika leiliruumis

Nii Eestis kui mujal maailmas on 'pärand' paljudes kasutuskontekstides üsna märkamatu 'traditsiooni' mõiste välja vahetanud, ent meie käsitluses pole need mõisted sünonüümsed. Sarnaselt etnoloogias ja folkloristikas levinud mõistega 'traditsioon' viitab mõiste 'pärand' millelegi minevikust, mida peetakse väärtuslikuks tänasest perspektiivist vaadatuna ja mida soovitakse tulevastele põlvedele edasi anda. Siiski, mingile traditsioonile pärandväärtuse omistamine on tihedalt seotud mineviku selektiivse mäletamisega ja ka ideoloogiliste valikutega, mistõttu pärand on poliitiliselt laetud, sageli just identiteedipoliitikaga seotuv mõiste (Kirshenblatt-Gimblett 1998; Lowenthal 1998; Parts 2006). Traditsioonilised teadmised ja oskused võivad olla inimeste jaoks igapäevaselt praktiseeritavad, ent nende identiteedipoliitiline väärtus jääb sageli tunnetamatuks, aga kui kultuurinähtust nimetatakse juba teadlikult pärandiks, on see enamasti omandanud selgemalt teadvustatud kultuurivara staatuse (vrd Parts 2006). Kultuuripärandid tõstetakse esile eelkõige olukordades, milles tuntakse vajadust rõhutada oma etnilisust, paikkondlikkust ja ajaloolist päritolu (Kuutma 2007). Pärandiks nimetamine annab kultuurinähtusele lisaväärtuse, mis täidab nii identiteeti kujundavaid kui ka majanduslikke huve. Uurijad tunnevad sageli muret hegemoniseerivate minevikukäsitluste pärast, mis survestavad teatud osa piirkonna kultuuritraditsioonidest mingil ühtselt "õigel" moel tõlgendama ja esitama ning vaesestavad seega kultuuripraktika loomulikkumitmekesisisust (Mathisen 2004; Annist 2013). Pärandist on neoliberaalses majandusruumis saanud lisaks majanduslik ressurs, millele on võimalik omistada väärtus toote või teenusena, seda eeskätt turismisektoris (Bendix 2009; Ronström 2005). Pärandiloomeprotsessi mitmetasandilist sotsiaal-kultuurilist mõju lokaalsel tasandil on vaatamata rahvusvahelistele regulatsioonidele (nagu nt UNESCO) võimatu prognoosida (Bendix 2009: 253–269).

Pärandi kuuluvus mingisse kultuuriipiirkonda on kahtlemata seotud inimestega, kes antud kohas elavad, lokaalsed pärandi-ideoloogiad ja -praktikad on omakorda mõjutatud globaalsetest. Rahvusvaheline pärandit määratlev ja legitimeeriv organisatsioon UNESCO näeb oma vaimse pärandi definitsioonis kogukonda kui pärandi edasikandjat ja taasloojat:

Vaimset kultuuripärändit kantakse edasi põlvkonnalt põlvkonnale ja kogukonnad ning grupid taasloovad seda pidavalt suhestudes oma keskkonnaga, looduse ja ajalooa. See pakub inimestele võimalust identiteedi ja järjepidevuse tunnetamiseks ning suurendab lugupidamist kultuurilise mitmekesisuse ja inimliku loovuse vastu.⁵

Rahvakultuuri Keskus, UNESCO pärandipoliitika elluviija Eestis, rõhutab rahvusvahelisele eeskujule toetudes, et kogukond on eeskätt vaimse kultuuripärandi –

[5] *The Definition of Intangible Heritage.*

väärtuste, tavade ja teadmiste – kandja ja edasiandjana, mis võib toimida ka piirkonnaülesena.⁶ Vana Võrumaa kultuuriprogramm (2010–2013) toob vana Võrumaa kogukonna põhijoontena välja võru keele kõnelemise, põlisuse ja ühistegevuse, mis väärtustab traditsioonide ja kommete pärandamist järeltulevatele põlvedele.⁷ Seega peetakse silmas pigem kujuteldavat kogukonda Benedict Andersoni (1995) tähenduses, kes jagab ühist kultuuriruumi ning kelle territoorium ei piirne tingimata kehtiva haldusjaotusega (vrd Runnel 2002).

UNESCO vaimse kultuuripärandi rahvusvahelises esindusnimekirjas domineerivad rituaalid, pidustused ja esituskunstid, rahvuslikest nimistutest võib leida aga argisemaidki toiminguid. Ka Eestis koostamisel olevast vaimse kultuuripärandi nimekirjast leiab lisaks suitsusaunatraditsioonile Võrumaal näiteks seente korjamise ja vikatiga heina niitmise. Suitsusaun on pärandipoliitika vaatepunktist huvitav nähtus ka seetõttu, et see võiks kokku tuua kaks Eestis institutsionaalsel tasandil sageli lahus eksisteerivat pärandidiskursust – materiaalse ja vaimse. Suitsusauna-hooneta ei saa püsida saunaskäimise tava, hoonest üksi aga ei piisa, et traditsiooniline ihuharimisviis säiliks. Materiaalse pärandikultuuri eksperdid liigitavad ajaloolised suitsusauna-hooned pärandvaraks (nt taluarhitektuuri pärandi inventeerimisel Haanja looduspargis loetleti 2007. aastal kokku 117 arhailisel kujul säilinud, st korstnata ja ümber ehitamata suitsusauna),⁸ samas ei selgu sellest uurimisest, kui paljud neist saunadest olid veel aktiivses kasutuses ning millist väärtust omanikud ise neile omistasid. Eda Veeroja, üks Haanja kogukonna aktiivsetest liikmetest ja suitsusaunakombestiku UNESCO pärandi nimekirja esitamise eestvõtjatest on aga rõhutanud: „Kusjuures kaitset ei vaja niivõrd ehitised, kuivõrd oskused, teadmised, kombed ja tavad“ (vt Kononenko 2011: 46). Vaimne pärand on paraku tunduvalt raskemini määratletav ja kirjeldatav kui käegakatsutav ja mõõdetav materiaalne pärand, ning sageli võivad esile kerkida küsimused selle ehedusest või autentsusest,⁹ samuti normatiividest, mis võivad hakata inimeste argielu ja ka kohalikku ettevõtlust mõjutama (vrd Siivonen 2007; Annist 2013).

Kuna suitsusaun on „päritud“ traditsioonilisest talupoeglikust kultuurist, siis tekib paratamatult küsimus, kuidas mõista tänapäeva maaelu kontekstis kogukonda? Kui vaimse pärandi määratlemine ja hoidmine peaks toimuma eeskätt kohaliku maa-kogukonna tasandil, siis kes selle moodustavad? Kogukonna määratlemine ja leidmine praeguses Eesti maaelus pole sugugi lihtne ülesanne, nagu osutab ka Aet Annisti (2011) hiljutine uurimus. Kogukondlik ühistegevus on projektipõhise toetuspoliitika ning projektide kohaliku rakendamise puudujääkide tõttu omandanud paljude jaoks negatiivse tähendusvarjundi. Välitööde käigus oleme täheldanud, et elanike huvi kohaliku kultuuripärandi säilimise ja ühistegevuse vastu

[6] Vt Kogukonna mõiste.

[7] Vt Vana Võrumaa kogukond ja koostöö.

[8] Vt Raudoja, Tiideberg 2008.

[9] Autentsus on mõiste, mille üle nii päranditeooriates kui teisi kultuurinähtusi puudutavas kirjanduses on palju diskuteeritud. Autentsus on nagu pärandki sotsiaalne konstruktsioon, ent see võib olla ka subjektiivselt tajutud. Autentsuse määratlemine seostub alati küsimusega määratlejast ning sellega seoses autoriteedist. See aspekt nõuaks meie artikli temaatika puhul eraldi käsitlemist ja otsustasime selleteemalist arutelu antud teksti mitte sisse tuua. (Vt pärandi autentsuse kohta Eesti kontekstis Rattus 2007; Vösu, Sooväli 2012b.)



Foto 1. Suitsusauna eestvaade, Sõmerpalu vald, 2011.

Foto: Liina Rajaveer. Erakogu

vana Võrumaa eri paigus on üsna erinev ning paiguti on kogukondlikust ühishuvist raske rääkida. Samas leidub Võrumaal aktiivseid kogukondi, kes koondavad nii mitme küla kui ka terve valla elanikke. Sageli mitteformaalsetel alustel toimivas ühistegevuses, sealhulgas n-ö külakorda saunas käimises, võidakse näha maaelu olulist lisaväärtust.

Toetame Ruth Liepinsi (2000: 27) seisukohta, et kogukonda tuleks tänapäeval mõista eeskätt sotsiaalse konstruktsioonina – kogukonda võib näha küll ajas ja ruumis piiritletud üksusena, ent seda loob eeskätt inimeste võime ühiselt arutada ja ajada mingeid ühisasju ka siis, kui paiknetakse ruumiliselt harali või esindatakse erinevaid huvigruppe. Lisaks sellele võib täheldada, et ühisüritustes ja tegevustes (nt festivalidel, pidustustel) võivad kujuneda ajutised spontaansed *communitas*'ed,¹⁰ milles võidakse kogeda argipäevavälist solidaarsust ka kogukonnaväliste liikmetega (Turner 1974; 1977).

Suitsusaunatraditsiooni kestmajäämise ja kaitsmise initsiatiiv on võrreldav mitmete teiste arhailiste kultuurinähtuste päästmise aktsioonidega Eestis juba alates 19. sajandi lõpust. Sellised projektid ei sünnigi päris rohujuure tasandil, vaid ikka kohaliku eliidi eestvõtmisel, kes määratleb mingi kultuuripraktika kui väärtusli-

[10] *Communitas* on Victor Turneri poolt kasutatud mõiste, millega ta viitab mingi (ka ajutiselt moodustunud) grupi liikmete soovile jagada ühise tegutsemise kogemust, solidaarsust ja lähedust. Tavaliselt kogetakse *communitas*'e tunnet just mitteargistes situatsioonides.

ku ja säilitamisväärse ning evib huvi, teadmisi ja vahendeid selle pärandiseisusse tõstmiseks (vrd Kuutma 2007). Pärandi loomise ja selle esituste reguleerimine – kas kohalike, riiklike või rahvusvaheliste regulatsioonidega – toob otseselt kaasa rea küsimusi ideoloogia(te)st ja kultuurilisest omandist, ning võib viia üsna teravate konfliktideni kohalike elanike ja pärandiekspertide või tunnustatud ning mittetunnustatud pärandirepresentatsioonide vahel (vt Rattus 2007; Annist 2013). Küsimus pärandi ehtsusest võib individuaalsel ja kogemuslikul või emotsionaalsel tasandil olla üsna erinevalt tajutud (vrd Smith 2006: 73).

1988. aastal alustas Võro Keele ja Kultuuri Fond (praeguse nimega Võro Selts VKKF) üle vana Võrumaa võru keelel ja kultuuril põhinevaid ühissetevõtmisi. 1995. aastal pandi alus Võru Instituudile, mille sarnased tegevused on samuti kavandatud üle terve ajaloolise Võrumaa. Mõlemad organisatsioonid on võtnud endale kohustuse ja vastutuse tegeleda ka suitsusauna kui kogukondliku vaimse kultuuripärandi nähtuse UNESCO vältimatut kaitset vajavate vaimse pärandi nähtuste nimistusse esitamiseks, algatades ja teostades nii sellega seoses kui sellest sõltumatult mitmeid projekte. Esmatähtsa ülesandena näevad UNESCO-ettevõtmise initsiaatorid kogukonna teavitamist ja teadlikkuse tõstmist suitsusauna kultuuripärandilisest väärtusest. Loodetakse, et UNESCO tunnustus võib suunata ka kohalikke suitsusauna enam väärtustama. Vaimse pärandi igapäevast praktiseerimist ja selle edasiandmist järgmisele põlvkonnale on muidugi raske kuidagi normeerida või reeglistada. Lisaks sellele on moodustatud mitteformaalsetel alustel toimiv suitsusauna koostöökogu, kuhu üks meist kuulub. Kolmel korral, 2010–2012 on teemast huvitatud kogunenud Võrumaa eri paigus ümarlaudadele, millel on arutatud suitsusaunatraditsiooni hetkeseisu ja seda, mida ning kuidas saaks ära teha tava eluspüsimiseks. Ümarlaudadel on olnud võrdlemisi arvukalt osalejaid, kes kuuluvad erinevatesse huvigruppidesse: lisaks mainitud eestvõtjatele ka asjahuvilised võrokesed, kohalikud turismiettevõtjad, omavalitsuse esindajad jt. Ühistel aruteludel on selgunud, et UNESCO kvaliteedimärk on ühtaegu nii peibutav kui kohustav. Konservatiivid näevad turismis devalveerivat mõju traditsioonilise suitsusauna-kultuuri püsimisele, samas on neid, kes rõhutavad, et UNESCO-poolne kinnitus tooks piirkonda rohkem inimesi ja seeläbi ka rohkem raha.

Lõpuni pärandiesitust turismis kui eraettevõtluses muidugi reguleerida ei saa, iga ettevõtja teeb siiski individuaalseid valikuid. Lisaks sellele on üks suurimaid väljakutseid suitsusauna kui traditsioonilise talueluga seotud praktika püsijäämisele põhimõttelised muutused Eesti maaelus, elulaadi muutumine taludes, elanikkonna vananemine ning üldine kahanemine maal. Linnakeskkonnas on suitsusauna kasutamine tuleohutuse kaalutlustel ja naabrite läheduse tõttu võimatu.

Muu hulgas on ümarlaudadel arutatud ka küsimust pärandist kui kogukonna omandist. Kellele suitsusaunatraditsioon siis ikkagi kuulub? UNESCO aktsioon on juba tekitanud Eesti-siseseid hõõrumisi – on heidetud iroonilist nalja, et kas võrokesed tahavad nüüd omale suitsusauna patenteerida, kuna setodel on leelo.¹¹ Paha-meelt on Võru initsiatiiv tekitanud ka Soomes, kes pole küll UNESCO konventsiooniga liitunud. Pärast Haanja suitsusaunanädala külastamist 2012. aasta suvel nentis Rahvusvahelise Saunaühingu (ISS) president Risto Elomaa, et soomlaste jaoks on

[11] Arutelu Eesti Vabaõhumuuseumis 6.4.2012. (Epp Tamm)

suitsusaun tänapäeval siiski erilisteks puhkudeks ning traditsiooni järjepidevus on neil juba kadunud ning lubas UNESCO taotlusele oma soovitusena anda (vt Nutov 2012).

Koostöökoogu ja pärandiloomes projektide eestvõtjad peavad oluliselt jätkusuutlikkust – suitsusaunade renoveerimist ja uute ehitamist, sealhulgas traditsiooniliste ehitusoskuste õpetamist-õppimist, ning muidugi asjaomase kombestiku elushoidmist ja edasikandumist.¹² Usutakse, et kõige enam aitab selleks kaasa üldine teavitustöö, erinevad ettevõtmised ja üritused eeskätt võrokeste endi hulgas, mis paneks neid mõtlema suitsusauna kui kohaliku kultuuritraditsiooni olulisuse üle, olgu selleks siis suitsusaunaga seotud isiklike lugude kogumine Uma Lehes, raamatu „Mi uma savvusann“ (2012) väljaandmine, lühifilm „Vana Võromaa savvusann“ (OÜ Avireti, 2012), avalikkusele suunatud üritused jm. Koostatud on UNESCO taotluseks mõeldud põhjalik tegevuskava, mis sõnastab läbi konkreetsete tegevuste, kuidas suitsusaunapärandit kogukondlikul ja riiklikul tasandil kaitsta.

Suitsusauna ajaloo ja tänapäevast Võrumaal

Eesti vaimse kultuuripärandi nimistus on suitsusauna kirjeldatud järgmiselt:

Suitsusaun on enamasti maamaja või talu juurde kuuluv hoone, millel on mitmeid erinevaid funktsioone ja tähendusi. Peamiselt teatakse [tänapäeval] suitsusauna pesemise kohana, saunas suitsutatakse ka liha ning saunas on tervist parandatud. Taandunud on suitsusauna roll elukohana, sünni- ja suremispaigana.¹³

Artiklis on põhjalikult tutvustatud suitsusauna ajaloolist tausta ja levikut ja selle erinevaid funktsioone võrokeste elus, seepärast ei hakka me siinkohal juba kirjutatut ümber jutustama. Mainime ainult niipalju, et ajaloolis-geograafiliselt oli suitsusaun kui vanim saunatüüp levinud rohkem Eesti ida- ja kaguosas, kuid ka saartel. Erinevate saunatüüpide levik on olnud seotud Eestis levinud erinevate reheatüüpidega.¹⁴ Suitsusaunad on tuleohutuse eesmärgil traditsiooniliselt ehitatud teistest hoonetest kaugemale, võimalusel veekogu lähedale. Ülesehituselt on Lõuna-Eesti suitsusaunale iseloomulik kerise asetamine ukse kõrval nurgas ning lava paiknemine selle vastas tagaseinas. 19. sajandil hakkas levima põhiplaanilt kaheruumiline saun, mis on tänapäeval valdavaks saanud. Lõuna-Eestis oli suitsusaunal laud- või laastukatus, mis nõukogude ajal asendati ka eterniitkatusega. Saunaahjud tehti varem ajal lahtistest suurtest maakividest, mis asendati 20. sajandi jooksul enamasti tellistega (Habicht 2008: 15–62). Mõned omanikud on tänapäevaseid ohutusnõu-

[12] Suitsusaunaga seotud traditsioonilisi ehitusoskusi on rakenduslikult uurinud ja vastavateemalisi koolitusi korraldanud Andres Ansper (2011), vanade suitsusaunade säästlikku renoveerimist on koordineerinud Ragner Lõbu MTÜ-st Vanaajamaja.

[13] Taal, Eichenbaum [2012].

[14] Põhja- ja Lääne-Eestis püsis rehetoa kaua kerisahi, mis võimaldas rehetoa vihtlemist ning eraldi saunahoonet seal vaja ei läinud. Lõuna- ja Ida-Eestis esines rehetoa umbahi, mistõttu oli tarvidus eraldi kerisahjuga sauna järele kõrvalhoonena (Habicht 2008: 10, 53).



Foto 2. 1960. aastatel ehitatud suitsusaun, Võru vald, 2010.

Foto: Ode Alt. Erakogu

deid ja mugavust arvestades toonud suitsusauna elektrivalgustuse ja lihtsustanud vee sauna juhtimist.

Viimaste kümnendite nähtuseks ning põhiliseks muutuseks Võrumaa saunakultuuris on uut tüüpi, korstnaga „puhaste saunade“ või „Soome saunade“¹⁵ ehitamine ja kasutamine. Suuremalt jaolt ehitatakse ümber lagunevaid saunu, mida kas ei taheta või siis ei osata lagunemise tõttu endisel kujul taastada. Ümberehitamine hoogustus 1970.–1990. aastatel, kui toimus üleüldine maaelu moderniseerumine Eestis. Seda perioodi iseloomustas soov omada puhast sauna, mitte midagi arhailist nagu suitsusaun. Kahtlemata on mitmele põlvkonnale ka Võrumaal jätnud oma jälje nõukogudeaegsed saunakombed, mil saunast kujunes pigem peopidamise ja napsitamise koht (ehkki tähtpäevasauna kütmise komme oli olemas ka vanades rahvatraditsioonides). Sageli oli see küll nii eeskätt linnarahva jaoks, kes käisid maal suvila saunas lõõgastumas.¹⁶ Saunakultuuri hetkeseisu kirjeldades on oluline suitsusauna ning puhta sauna kooseksisteerimine, mis võib olla uueks nähtuseks, kuid samas väljendada üleminekuperioodi (lõppu) ühelt domineerivalt saunatüübilt teisele.

Sauna tähtsus ja tähendus on erinev ka tänapäeval kogukonna erinevate liikmete ja erinevate saunaskäijate jaoks. Hoolimata sellest, et Võrumaa inimesed tead-

[15] „Soome saun“ on kõnekeelne nimetus, mis tuli Eestis kasutusele ilmselt 1960. aastate lõpus – 1970. aastatel tähistamaks põhjanaabritelt siia ülevõetud raudahjuga sauna, millele on iseloomulik kuiv ja kuum leil ja mis oli tavaliselt ehitatud kas suvila juurde või selle ruumesse (Habicht 2008: 158).

[16] Vt Kalm 2002.



Foto 3. Ümberehitatud suitsusaun, Urvaste vald, 2011.

Foto: Kaija Rumm. Erakogu

vustavad endale asjaolu, et suitsusaunu on jäänud vähemaks, ei tähenda see tingimata, et nad ise tunneksid sellepärast vajadust selliseid saunu alles hoida või säilitada. Paljud suitsusauna põlvest põlve kasutajad ei näe selles praktikas kultuurilise identiteedi markerit või pärandväärtust, ehkki nad sellisest ihuharimisviisist lugu peavad. Suitsusauna arhailisi omadusi võidakse tänapäeva inimeste seisukohast nii hinnata kui puuduseks pidada.

2000. aastatel võib täheldada suitsusauna väärtuste taasavastamist eeskätt nooremajalaste võrumaalaste ning Võrumaale mujalt kolinud inimeste seas – taastatakse vanu suitsusaunu ja ehitatakse uusi. Noorema ja keskealise põlvkonna jaoks on suitsusaun nüüd sageli pigem teadlik elustiili valik kui traditsiooniline eluviis. Suitsusaunas nähakse ka tänapäevaseid väärtusi: aeglast eluviisi, puhkuse, lõõgastumise ja vaimse tasakaalu taastamise paika. Samas võib otsus suitsusaun taastada või ehitada olla seotud ka sooviga kohaliku kultuuritraditsiooniga isiklik side luua ning oma kultuurilist identiteeti väljendada.

Lisaks sellele, et suitsusaun on kogukonnaliikmete seas hinnatud, on see alates 2000. aastate algusest üha enam saanud märkimisväärseks turismiresursiks – suitsusaunu pakutakse turismitaludes väljastpoolt Võrumaad tulijatele, eeskätt linnaeestlastele kui eksootilist päranditurismi elamust (vt Vösu, Sooväli-Sepping 2012a; 2012b).

Suitsusauna tähtsus ja tähendus tänapäeval: Võru ja Urvaste valla elanike arusaamadest

2010. aasta suvel Tartu Ülikooli etnograafiliste välitööde praktika käigus külastatud Võru valla põhjaosa (vastu Sõmerpalu valla ida- ning Põlva maakonna Laheda valla lõunapiiri) ning 2011. aastal külastatud Urvaste vald (vastu Sõmerpalu valla loodepiiri) kuuluvad küll mõlemad nii tänapäevase kui ajaloolise Võrumaa alla, kuid külapilt oli neis mõneti erinev. Võru vallas andis maakonnakeskuse vahetu lähedus end tunda, kuna alalisi elanikke ning põlistalusid oli võrreldes Urvaste vallaga vähem. Urvaste vald jääb ka peaaegu täielikult endise Urvaste kihelkonna aladele, samas kui Võru vald asetseb Põlva ja Rõuge kihelkonna aladel, seletades veelgi kultuurilise ja kogukondliku järjepidevuse erinevust neis piirkondades. Ilmselt mõjutavad Võru valla rahva sidusust Võru linna lähedus ning valda läbivad linna suunduvad maanteed. Urvaste vallas oli vähem sissetulnuid ning seal võis rääkida rohkem ka traditsioonilisest külakogukonnast, naabreid teati hästi, ehkki mõlemas vallas on enamjaolt tegu Võrumaale iseloomuliku hajaasustusega. Kokku on Võru vallas 35 küla ja elanikke ligi 5000¹⁷ ning Urvaste vallas 14 küla ja ligi 1400 inimest.¹⁸ Ühistegevuselt aktiivsemas Urvastes ollakse alates 1997. aastast koondunud MTÜ Urvaste Külade Seltsi, mille põhikirjaliseks eesmärgiks on muu hulgas külaelanike koolitamine, peretraditsioonide arendamine ja rahvakultuuri propageerimine. Võru vald on ajalooliselt heterogeensem ning ka seltsi- ja huvialarühmade tegevus on seal hajusam (tegutsevad näiteks MTÜ Tagaküla Laulu Mängu Selts Kungla, külätaditsioone turgutav MTÜ Aktiivsete Puigalaste Selts). Mõlema valla arengukavades peetakse kultuuripärandi säilitamist küllaltki oluliseks, ent selle arendamise takistustena nähakse nappe majanduslikke ressursse, vananevat elanikkonda ja vallaelanike passiivsust koostöö tegemisel.

Võru valla põhjaosas ning sellega piirnevates küldes tehti 2010. aasta välitöödel 65 intervjuud, Urvaste vallas tehti 2011. aastal üle 80 intervjuu. Suitsusaunu, nii kasutatavaid kui kasutuses mitte olevaid, loetlesime Võru vallas 38 ja Urvastes 45. Välitööde eesmärgiks oli tänapäeva saunakultuuri uurimine Võrumaal ning Võru Instituudi palvel pöörati tähelepanu just suitsusaunade olukorra ning arvukuse väljaselgitamisele. Välitööde käigus küsitleti informante etnograafilise intervjuu vormis ning küsitlemiseks kasutati poolstruktureeritud küsimuskava, mis koosnes kuuest suuremast teemaplokist: (1) üldised küsimused sauna ehitusliku poole kohta, (2) saunaskäimise aeg ja saunaahju kütmine, (3) saunaskäimisega seotud tavad, (4) vihad ning vihtlemine, (5) leilitamine ja pesemine, (6) suitsusauna seos Võrumaa kultuuri ja identiteediga. Küsimuskava oli üles ehitatud suuresti Tamara Habichti Eesti Rahva Muuseumi (toona Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi) korrespondentidele koostatud küsimuskavade temaatilise jaotuse eeskujul (KL nr 76; KL nr 77; KL nr 146). Enamik informantidest olid põlised, mitmendat põlve kohalikud inimesed või naiste puhul ka sinna abiellunud, enamasti siiski Võrumaalt. Samas rääkisid mitmed informandid, et tegu on küll nende vanematekoduga, kuid nad ise on vahepeal aastakümneid mujal elanud. Hiljuti sissetulnuid oli võrdlemisi vähe.

[17] Vt Võru vald.

[18] Vt Urvaste vald.



Foto 4. Suitsusauna ahi ja lava, Urveste vald, 2011.

Foto: Madli Villand. Erakogu

Täielikku ülevaadet elanike põlisuse kohta on raske anda, kuna üheski intervjuus selle kohta otsesest küsimust ei esitatud, vaid see avaldus jutu käigus (vrd Jääts 2010).

Küllaltki ootuspäraselt ilmnes välitööde tulemusel, et suitsusauna tähtsus ainsa pesemiskohana on mõlemas vallas tänaseks tagaplaanile jäänud, enamasti kasutatakse üksnes suitsusauna neis taludes, kus elavad vanemad inimesed, kelle jaoks pole ümber ehitamine olnud jõukohane ning see saunatüüp on olnud neile tuttav terve eluaja. Enamikus majapidamistes on suitsusauna kõrval olemas praktilisemad dušš ja „puhas saun“. Suitsusauna köetakse kord nädalas või harvem, pere- või suuremate kalendritähtpäevade puhul. Majapidamiste juures, kus leiduvad nii suitsusaun kui „puhas saun“, on märgata kommet kütta mõlemat sauna korraga, misjuures käiakse kõigepealt suitsusaunas leilimõnu kui poolenisti meditatiivset kehalist kogemust nautimas ning seejärel käiakse „puhtas saunas“ pesemas. Mõned informandid rõhutasid teadlikult saunarituaali mitmetasandilist puhastavat mõju:

Et noh sauna, minu jaoks on ikkagi sauna, saunaskäimise ja vihtlemise eesmärk see, et ma nagu saan nii öelda nädalaga korjatud taagast lahti ja selliselt emotsionaalselt puhastun ka, mitte siis ainult füüsiliselt. (N, 40. aastates,¹⁹ Urveste k, Urveste v, 27.6.2011)

[19] Informantide vanused on vormistatud ligikaudsetena juhul kui informant pole soovinud oma vanust avaldada või see on jäänud intervjuuerinud tudengite poolt küsimata. Paaril juhul ei õnnestunudki tagantjärei informandi vanust välja selgitada, kuna puudus informanti illustreeriv fotomaterjal.

Suitsusauna olemasolu talu juures ei ole siiski ainult seotud selle saunatüübi väärustamise või eelistamisega. Kuna suitsusauna kütmine ning korrashoid on aeganing ressursseenõudev, siis on lastud suitsusaun laguneda või ümber ehitatud mõnel pool selgi juhul, kus pererahvas suitsusauna iseenesest „puhta saunaga“ võrreldes rohkem hindab. Praktiline mõtlemine oli saanud väga mitmetes taludes suitsusaunale saatuslikuks:

V: Nii et üks on romantika, üks on tegelik elu, see oli päris tüütu.

K: Kas te siis ikka eelistate seda tavalist sauna, mitte suitsusauna?

V: Jaa, suitsusaunas no aeg-ajalt võiks käia, kui oleks niisugune. Aga, aga et iga laupäev tegelikult suitsusaunaga ei tahaks. (N, Ruhingu k, Urvaste v, 28.7.2011)

Ümber ehitamine on seisnenud põhiliselt ahju vahetamises ning korstna ehituses. Suitsusauna renoveerimine on kulukas ning oskusi nõudev tegevus ning sageli on kurdetud oskajate inimeste ja õige ehitusmaterjali puudumist. Lisaks sõltub mingi saunatüübi domineerimine piirkonnas moevooludest.

Nagu ei mõelnud tollel ajal kui tehti [ehitati ümber], siis tehti ikka seda Soome sauna ja nüüd ta on lihtsalt et noh seda ümbert need, et seda ehitame nüüd, et tollel ajal sai nagu see soome sauna moodi ümber tehtud. (N, 60. aastates, Kärgula k, Võru v, 27.6.2011)

Samas on mõned informandid märganud viimastel aastatel ka suitsusauna populaarsuse kasvu:

Neid on väga, selles mõttes nagu taaselustatud juba. [...] Ja nüüd on paljudel jah, kes kasutavad iga laupäev ja käivadki saunas. Ja ehitatakse ka uusi, ja ehitataksegi suitsusaunad kohe ja. (M, 40. aastates, Visela k, Urvaste v, 1.7.2011)

Suitsusaunas (ja ka saunas üldse) käimine nädalavahetusel eraldab endiselt puhkeajast. Saunaskäik on osa ka perekondade ning tänapäeva kogukonna – sõpruskondade koosviibimistest ning tähtpäevadest, eriti suvisel ajal. Mitmes Võru ja Urvaste vallas toimunud välitööde intervjuus mainiti, et suitsusauna köetakse harva, enamasti tähtpäevadel, kui sõbrad-sugulased mujalt Eestist külla tulevad:

See on see, ütleme niisugune tšillimissaun, kui ütleme, et tuleb suurem kamp inimesi ja siis sõbrad ja värgid noh, siis kütab seda. Aga sellega on ju ikka peaaegu päev otsa jändamist. (M, Liiva k, Võru v, 29.6.2011)

Põhjusteks toodi tihti välja just asjaolu, et vähestele inimestele ei ole suitsusauna mõtet kütta ning ka soovi pakkuda kaugematele külalistele kogemust, mis oleks seotud eheda Võrumaa maaeluga.

Suitsusauna teine olulisem kasutusviis, ihu harimise kõrval, on Kagu-Eestis traditsiooniliselt olnud liha suitsutamine selle paremaks säilitamiseks. Samas pole liha igas suitsusaunas regulaarselt suitsutatud. Külakogukond on tunnustanud häid lihasuitsutajaid ning sageli on viidud liha mingi kindla inimese poole suitsutada. Eelpool mainitud välitöödel selgus nii Võru kui Urvaste valla inimeste endiselt äärmiselt positiivne meeletatus saunas suitsutatud liha suhtes:

Mul on meeles, kui tõsteti liha välja. [...] Ja siis see liha oli soe ja lõigati seal tükk ja. Ja siis naabri liha oli ka suitsul siin. Ja siis igapäev lapsele anti. Praegu on ka see maitse suus! (N, 80. aastates, Kõlbi k, Urvaste v, 28.6.2011)



Foto 5. Suitsusauna eestvaade, Sõmerpalu vald, 2011.

Foto: Liina Rajaveer. Erakogu

Sel viisil liha töötlemine on viimastel kümnenditel jäänud unarusse peamiselt kahel põhjusel. Esiteks on tänapäeval teisedki võimalused liha säilimise tagamiseks kui soolamine (nt sügavkülmutus). Teine ning suurem põhjus on aga loomakasvatuse kadumine maamajapidamistes pärast 1990. aastate algust. Samuti on liha suitsutamise saunas aega ning suurt hoolt nõudev protsess. Liha suitsutatakse praegu eeskätt siis, kui on igatsus suitsusaunasingi maitse järele. Saunas suitsutatud liha erilist maitset tunnustavad väga paljud, sealhulgas ka need, kes muidu suitsusaunast ei hooli või seda saunatüüpi hoopis tülikaks ning vanamoeliseks peavad.

Suitsusauna sakraalne tähendus on samuti aja jooksul muutunud. Varasemad enamasti hoiatusliku laadiga uskumused üleloomulikesse olenditesse saunas pole enam rahva seas levinud, ehkki mõned vanemad inimesed mäletavad neid oma lapse- või nooruspõlves mainitud olevat. Võru ja Urvaste vallas toimunud välitööde tulemuste põhjal võib arvata, et ehkki suitsusaun on oma paigutusega teistest taluhoonetest kaugemal asetsenud kodusfääri piiril, on kadumas uskumused sauna ning sellega seotud olendite üleloomulikkusesse. Vanemad inimesed võivad mäletada nendega seotud lugusid, käske ja keelde, kuid uskumine kui praktika on peaaegu hääbunud. Seejuures võib eristada Võru ja Urvaste valda – viimases paistab rahvausundil saunaskäiguga rohkem seotust alles olevat. Usundilise taustaga kommetest tänaseni enim levinud on komme saunasolijaid tervitada lausega



Foto 6. Puude lõhkumise koht. Näha on kütmisel väljuvat suitsu, Urvaste vald, 2011.

Foto: Madli Villand. Erakogu

Jummal sekkä! ning pärast saunaskäiku jätta saun ja saunatarbed lahkunud esivanematele kasutada. Lisaks Jumalale seostatakse sauna kultuurimälus teistegi üleloomulike olenditega:

K: Aga olete muidu kuulnud mingeid lugusid saunavaimudest või saunahaldjatest ka midagi?

V: Ja siis kui ee, jah, ja siis kui nad ära tuled saunast, siis siis pidid pärast käima siis jeesulapsed saunas, aga no kas see on no võib-olla legend. (N, 70. aastates, Rummi k, Sõmerpalu v, 28.6.2011)

Ehkki nagu informandi jutust ilmneb, suhtutakse sellistesse uskumustesse nüüd pigem kui hääbunud rahvapärimusse, millest võidakse küll kuulnud olla, ent mille rahvauskumuslikku põhjendust enam ei teata ja millesse seetõttu ise enam ei usuta. Paljud traditsiooniliste uskumustega seotud käsud-keelud on kaasajal saanud reaalistlikuma seletuse. Rituaalses saunakombestikus on säilinud veel saunas tervitamine, saunaskäigu võimalikuks tegijate tänamine ning mõningad õpetused vihtlemise kohta. Ühe kõrgema haridusega keskeas informandi puhul võis täheldada ka soovi rõhutada sauna sakraalsust ja vaimsust enda jaoks kui personaalset rituaali:



Foto 7. Taastatud suitsusauna, Urvaste vald, 2011.

Foto: Siim Ratassepp. Erakogu

V: Mina võin näiteks seda öelda et... et mina siiamaani iga kord, kui ma sauna lähen, siis mina teretan saunaema²⁰ ja pärast tänan.

K: Mhmh. Kes see saunaema on?

V: No kes iganes ta on [naerab], see on see on keegi, kes muga seal saunas kogu aeg koos on, keda ma tunnetan ja ja ja keda ma tänan lihtsalt, et et on selline, see on minu rituaal. (N, 40. aastates, Urvaste k, Urvaste v, 27.6.2011)

Sauna raviotstarbeid peetakse praegusajal kerge külmetuse ning mõningate reumatiliste ja liigestevaevuste leevendamiseks piirduvateks. Enamik informante seostas saunas ravitsemist praktiliste põhjustega – kui oled külma saanud või kusagilt valutab, siis tuleb sauna minna, aga leidus ka neid, kes seostasid praktilise ravitoime sauna ravivõimesse uskumisega:

[N]oh venitused ja noh et sa oled väsinud ja siis lähed sinna sauna, seda ta nüüd RAUD-SELT ravib. Ja ja siin mul on korduvalt olnud niisugune tugev bronhiit, ja ma ei saa lahti, kusagilt siin on midagi ja ta ei tule ära, ja kui sa lähed sinna SAUNA ja sa VIHTLED ja määrid jalataldu meega, siit eest ka, ja istud selle selle kuuma käes lihtsalt ja ja viskad leili nii palju, kui sa jõuad kannatada. Ja absoluutselt alati on aidanud. Et ma usun küll jah, et

[20] Saunaema ja ka saunaisa on tuntud eeskätt liivi rahvausundis, neid võib omakorda seostada eestlaste maaema ja maaisaga, kellel samuti kontakt saunaga ning keda võidakse käsitleda ka saunavaimudena (Paulson 1997: 125; Loorits 1998: 79).

aitab. Jah, võib-olla peabki uskuma, siis aitab. (N, 50. aastates, Uue-Antsla k, Urvaste v, 28.6.2011)

Suitsusauna seosed piirkondlike kultuuritraditsioonidega ja võrokeste identiteediga

Eraldi küsimus on, kuidas Võrumaa maapiirkondades elavad inimesed, kes pole seotud ühegi suitsusaunakultuuri teadliku edendamise aktsiooniga, näevad suitsusauna seost kohalike traditsioonidega ning millist rolli omab see saunatüüp nende identiteedis võrokesena (vrd Runnel 2002). Muutused suitsusaunakultuuris, nagu paljude teiste traditsiooniliselt talupojakultuuriga seotud praktikate puhul, on otseselt seotud 20. sajandil aset leidnud muutustega maaelus ja ka kogukonnas. Kuna tänapäeval on asustus, haldusjaotus ja inimeste eluviis (nt töö suuremates keskustes) muutunud, siis on uurijal raske tajuda kogukonna ja/või kogukondade piire ja ka kohalikel elanikel endil määratleda end mingi konkreetse kogukonna liikmena. Kui kogukonna aktiiv, tänapäeva mõistes ka huvigrupp, väärtustab kohalikke kultuuritraditsioone ja ühistegevust, siis väärtustatakse sageli ka suitsusauna, ehkki mitte tingimata pärandi või kultuuriomandina. Nagu teistegi kultuurilise identiteedi markerite puhul tuleb eelkõige nentida asjaolu, et suitsusauna roll inimese identiteedis on indiviiditi tugevalt varieeruv ning paljude jaoks ei pruugi see olla teadvustatud. Seetõttu saame teha vaid üldistusi, lähtuvalt rohkem kõlama jäänud vastustest ning silmatorkavamatest tendentsidest.

Suitsusaun on traditsiooniliselt kuulunud Kagu-Eesti külapildi juurde, mistõttu muutused seda tüüpi saunade arvukuses on olnud kohalikele märgata. Mitmetes intervjuudes tuli välja, et inimesed panevad tähele suitsusaunade kadumist koduõuedelt. Nendest vastustest otsest hinnangut välja lugeda ei saa, küll aga näitab muutuse märkamine suitsusauna tunnistamist piirkonnale traditsiooniliselt oma-seks. Samas paistis enamikule informantidest tunduvalt üllatuslik üritada siduda enda identiteeti millegi praktilisega nagu suitsusaun. Pigem juhitud abstraktsematest tunnusmärkidest, nagu võru keel ning põlisus. Suitsusauna näidatakse seostatavat pigem arhitektuurilise pärandiga ning selle vaimse pärandi väärtus näib üldsuse jaoks olevat teadvustamata.

Vahetu ja pidev argine kokkupuutumine mingi kultuurinähtusega võib tingida olukorra, kus see nähtus on inimese jaoks nii tavaline, et ta ei pööra sellele mingit tähelepanu. Samamoodi teadvustavad suitsusauna puhul sidet pärandiga vähem inimesed, kes on rohkem paigal elanud ning kelle jaoks on tegu väga tavalise igapäevaelu osaga. Nende põliselanike jaoks on suitsusaunas käimine pigem elatav traditsioon, kui teadvustatud pärand. Siit kerkib keerukas küsimus, kuhu positsioneerub pärandilooma protsessis see kujuteldava kogukonna liige, kes ei taju suitsusauna pärandväärtust? Ehkki pärandilooma protsess kaasab potentsiaalselt justkui kõiki vana Võrumaa elanikke, võib osa neist siiski otsustada sellest välja jääda (vrd Siivonen 2007).

Väljastpoolt tulnute ning ka mõnda aega mujal elanud ning naasnud inimeste puhul võib märgata kaht eri suunda. Ühelt poolt suhtutakse suitsusauna kui millessegi eriomasesse, kodu (Võrumaa) juurde kuuluvasse väärtuslikku nähtusse:

K: Kas suitsusaun teeb kuidagi Võrumaa eriliseks ka?

V: Ikka teeb, ma arvan küll. See on ju, suitsusaun ikka on, minu arust PÕHILINE on suit-

susaun siin. Ikka teeb. Võru keel ja suitsusaun ja ongi ju võrukad valmis [naer]. (N, 40. aastates, Mäeküla k, Sõmerpalu v, 29.6.2010)

Samas leidub ka vastupidist suhtumist – suitsusauna võetakse kui vana, vaesusest tingitud märki mahajäämusest. Suitsusauna ehitamist, taastamist ning propageerimist seostatakse ka taotlusliku minevikuihalusega.

Et aga ausalt ütelda mul on siuke tunne, et need suitsusaunad ikkagi tekivad kas mingite friikide juurde või ütleme sellise, noh ma ei julge öelda, et see oleks nagu vajadus inimesel suitsusauna järgi, vaid pigem on see et noh ... otsime neid juuri ja nii on ju põnevam, eksole. (N, 40. aastates, Urvaste k, Urvaste v, 27.6.2011)

Suitsusaunatraditsiooni järjepideva jätkumise suhtes avaldasid mitmed informandid skepsist ning leidsid, et suitsusaunade taasleidmise laine on lisaks entusiastidele ja uute kohtade omanikele seotud pigem turismimajandusega, mitte individuaalsete vajadustega:

Suitsusaunakultuur ma arvan, et ee neid suitsusaunasid juurde ei tule. [...] Ütleme, et siis päris keegi teeb [...] täitsa uue, uude kohta ehitab maja ja ehitab ka väikese suitsusauna toob ära kuskilt või mõnest aidast teeb ümber onju. [...] Niisugune popp on see, et noh, minu tutvusringkonnas on jälle ütleme, et neljal inimesel niisugust tüüpi saunad. [...] Ja nendel, kellel on suitsusaunad ära põlenud eksole, tead noh, sealsamas taludes nii, et enam neid ei taasta. Suitsusaunakultuur pigem tõuseb turismitaludes. Niimoodi, et mõni teeb jälle turismitalu kuskil, eksole, ta kohendab ümber teeb suitsusauna, teeb ta ühe variandi, teeb teise variandi. (M, Liiva k, Sõmerpalu v, 29.6.2011)

Vana talupojakultuuri elavat kehalist kogemust pakkuv suitsusaun pole tingimata eksootiliselt peibutav päranditurismi atraktsioon kõigile siseturistidele, rääkimata välituristist – see võib olla ka midagi hirmutavalt musta ja võõrast (vt Vösu, Sooväli 2012b).

Võib öelda, et tänases kultuurisituatsioonis on suitsusauna eelistamine teistele saunatüüpidele paljude võrokeste jaoks seotud erinevate isiklike ajalugudega. Vanema põlve põliselanikud tunnetavad läbi suitsusaunapraktika sidet oma esivanemate ning kodukohaga. Nad seostavad suitsusauna lapsepõlvega, emotsionaalsete väärtuste ja isiklike mälestustega. Kes peavad ennast põlisteks, tunnistavad, et suitsusaun kuulus nende kodu juurde, mistõttu see on isikliku kogemuse kaudu osa kohalikust traditsioonipagasist, midagi Võrumaale tõeliselt omast:

Ma olen neid saunasid teinud küll Soomes ja... ja siin kõik igasuguseid saunasid, aga üle suitsusauna ikka ei võta. (M, 50. aastates, Visela k, Urvaste v, 29.6.2011)

Samas märgatakse traditsiooni hääbumist üleüldise kultuurilise järjepidevuse katkemise ning elanikkonna vahetuse tõttu. Aga leidus ka nooremaid, kes on võtnud

suitsusaunakultuuri omaks kui Võrumaale ajalooliselt iseloomuliku nähtuse ning sellest on saanud osa nende enesemääratlusest ja elustiilist. Suitsusaunaarhitektuuri ja päritollu suhtumises väljenduvad muuhulgas inimeste erinevad arusaamad ajaloolisest ehedusest: n-ö traditsionalistid tunnistavad ainult põlistalu paikset suitsusauna, paindlikumad püüavad leida ja oma koju tuua „õige lõhnaga“ vana suitsusauna kusagilt mujalt või ehitatakse päris uus suitsusaun, soovides nii saada saun oma vajadustest lähtuvalt ning toetades käsitöökuste eluspüsimist (vrd Võsu, Sooväli 2012b).

Kahe aasta välitöödel saadud vastustes võis märgata ka olulisi erinevusi. Urvestes leidsid kohalikud suitsusaunal oma elus ning enesemääratluses olevat suurema rolli kui Võru valla elanikud. Selle põhjused võivad olla ajaloolis-geograafilised ning tuleneda valdade eripäradest, aga ka asjaolust, et 2011. aasta suveks oldi vana Võrumaa suitsusaunapärandi propageerimisega seoses mitmesuguste ürituste ja ettevõtmistega ning UNESCO vaimse kultuuripärandi nimistusse kandmise taotlemisega kaugemale jõutud ning inimesed olid suitsusauna pärandväärtusest teadlikumad (vrd Runnel 2002; Annist 2013). Kokkuvõttes võib öelda, et Võru ning Urveste valla elanikud peavad järele mõeldes suitsusauna üldjoontes ikkagi piirkondlikuks nähtuseks ning Võrumaa traditsioonilise kultuuri osaks. Seda eelkõige suitsusauna võrdluses uue, „puhta saunaga“. Seejuures tehakse ka vahet kategooriates linna- ja maaelu ning viimase juurde kuulub Võrumaal suitsusaun.

Võib öelda, et suitsusauna väärtustamine eristab inimesi ka mõtteviisiliselt, kuna näitab ühtede soovi hoida piirkondlikku traditsiooni, mis on teiste jaoks igand. Suitsusauna kui vaimse kultuuripärandi väärtust üldiselt aga veel ei teadvustata. Eelkõige näib selle põhjuseks olevat nähtuse argisus. Argisesse maailma kuuluv ning igapäev taluõuel seisnud suitsusaun ei ole siiani omanud kogukondlikku pärandväärtust, mis tekib pigem siis, kui nende arvukus on langenud sellisele tasemele, et selle kaitsmine nõuab ühtekuuluvustunde ajendil tegutsemist. Vanal Võrumaal viimase paari aasta jooksul korraldatud aktsioonid suitsusauna kui pärandi teadvustamise tõstmiseks on samas indikaatoriks üleminekust, mille käigus kogukond on hakkamas end määratlema suitsusauna kui nende kultuuriruumile omase nähtuse abil ning traditsiooni säilitamise vajadust tunnetades võtmas samme selle kaitseks ning taaselustamiseks.

Haanja kogukond ja avatud suitsusaunade nädal

Avatud suitsusaunade nädal Haanja vallas on huvipakkuv näide ühe kogukonna pärandi- ja identiteedikommunikatsioonist. Selle ürituse võib avaramalt asetada regionaalsete traditsioonide taaselustamise ning piirkondlike identiteetide taasavastamise konteksti, milles erinevatel pidustustel on oluline roll inimeste kokkutoojana ning identiteedi-refleksiooni kohana (vrd Ekman 1999; Västrik, Võsu 2010). Nagu eelpool mainisime, loetleti 2007. aastal arhitektuuripärandi kaardistamisel Haanja looduspargi territooriumil (mis hõlmab küll peale Haanja veel neli valda) 117 säilinud suitsusauna. Lisaks sellele, et Haanja on Eestis hästituntud atraktiivne turismipiirkond, on vallas aktiivne kogukonna tuumik ning seal toimub ka kogu-



Foto 8. Uue suitsusauna ehitamise meistriklass Mooska talus Haanja avatud suitsusaunade nädalal, 2012.

Foto: Ester Bardone. Erakogu

konna liikmeid kaasavaid tegevusi ja üritusi. Piirkonna identiteedi, pärandkultuuri ja traditsioonide, koostöö ja omaalgatuse väärtustamist kogukonnasiseselt rõhutatatakse ka Haanja valla arengukavas ja Haanja valla turismiarengukavas soovitakse näha seda atraktiivse turismipiirkonnana, kus tegeldakse aktiivselt päranditurismi toodete väljaarendamisega.²¹ 1173 elanikuga²² Haanja vald on võrdlemisi suur, hõlmates lisaks Haanja keskuskülale ja selle ümbrusele ajalooliselt ka nii Ruusmäe kui Luutsniku keskuse ja nende ümbruse.

Korraldajate taotlused: pärandit vahendava sündmuse loomine

2010. aastal tekkis Haanja kultuuritöö juhil Ivi Rausil²³ mõte kaasata kogukonda aktiivsemalt kultuurielu korraldamisse, kutsudes kokku Kultuurinõukoja ning kultuurielu praktiliseks korraldamiseks loodi ka MTÜ Haanjamaa Kultuurikoda. Samal aastal tekkis aktiivi tuumikus, pärandiloome entusiastide seas, kellest mõned on Haanjasse kolinud viimastel aastatel, idee leida üks sündmus, mis peegeldaks hästi kohalikku elu ja kultuuritraditsioone (vrd Ekman 1999: 281). Ürituse initsiaatorid leidsid, et kuna Võru Instituut ja Võro Selts VKKF olid juba aasta aktiivselt tegelema Võrumaa suitsusaunapärandi uurimise ja propageerimisega, eesmärgiga taotleda sellele UNESCO kaitset, siis võiks Haanja vald ka omalt poolt panustada. Arvati, et kuna Haanjas on palju kasutuses olevaid – kas vanu, renoveeritud või päris uusi – suitsusaunu, on see midagi paigale eriomast. Üks hiljuti Haanjasse

[21] Vt Haanja valla arengukava 2011–2019.

[22] 1. jaanuari 2011 seisuga, vt Haanja vald: valla üldandmed.

[23] Haanja rahvamaja juhataja ja hiljem kultuurijuht 2009–2012.



Foto 9. Mooska talu perenaine Eda Veeroja selgitab Haanja avatud suitsusaunade nädala külalistele oma saunaeisese kinnitatud piktogrammi abil suitsusauna kohta võrukeste eluringis, 2011.

Foto: Ester Bardone. Erakogu

kolinud Kultuurinõukoja liikmetest leidis, et siin on *hästi äge, eriline ja tugev kogukond, kelle vaimsus tahaks ka väljapoole tutvustada* ja et Haanjast võiks kujundada omamoodi suitsusaunakeskuse. Nii sündiski idee korraldada avatud suitsusaunade nädal, mille jooksul mõned kohalikud pered avaksid oma suitsusauna huvilistele väljastpoolt Võrumaad. Ürituse tutvustuses sõnastati, et:

Haanjamaa on üks haruldane nurgake Eestimaal, kus ikka veel on traditsiooniline suitsusauna oma tavade, tarkuste ning terveaegse mõjuga inimeste igapäevaelu oluliseks osaks. Haanimaa suidsu- ehk savvusanna omanikud on uhked oma saunadele ja soovivad jagada saunaelamusi, uskumusi, kombeid, oskusi ja teadmisi kõigi huvilistega. Ikka selleks, et sel moel edasi kanda põliseid traditsioone.²⁴

Uurisime oma välitööde raames suitsusaunanädala ettevalmistusi 2011. aastal, vestlesime korraldajatega, osalesime töötubades ja külalistena kahepeale viies saunas (2011. ja 2012. aasta suvel).

Samas olid ürituse korraldajate kavatsustes ka kogukonnale suunatud eesmärgid. Üks eestvõtjatest rõhutas ürituse-eelses vestluses, et tema oleks parema meelega näinud, et väljapoole suunamise asemel võinuks kogukonnasiseselt rohkem üksteise saunu külastada ning teadlikult suitsusaunatraditsioonide ja kombestiku üle arutleda. Eriti arvestades mujalt Haanjasse kolinud või siia ringiga tagasi tulnud (nt vanavanemate tallu) suitsusaunaomanikke – milline on nende suhe kohaliku traditsiooni? Kas sel juhul leitakse pigem individuaalne suhe suitsusaunaga? Samas polnud kõigil haanjalastel samasugust arusaama suitsusaunakombestiku

[24] Vt Haanimaa suidsusanna nätal.

üle arutlemise vajadusest. Üks kohalikest elanikest leidis, et ta teab, mis on *tema suhe suitsusauna ning tal pole vaja seda tingimata teistega arutada*.²⁵

Üritust planeerides selgusid ka korraldajate erinevad arusaamad eri elementide seostest – näiteks ühe soov lõimida suitsusauna-üritusse ka väemuusika,²⁶ mis aga teise jaoks raskesti sobitav tundus. Üldiselt olid korraldajad üksmeelel, et üritus peaks olema mitte *selline järjekordne massisündmus, vaid tooks kokku natukene teistsuguseid inimesi, kes vajavad midagi enam kui lihtsalt lõbu*.²⁷ (Vaikimisi vastanduti nii näiteks 2011. aasta juulis Rõuges toimunud suitsusaunarallile, mille eesmärgiks ei olnud suitsusaunakombestiku tutvustamine saunaomanike poolt, vaid turismitalude saunade kiirkülastus ja sportlik hasart.) Korraldajad mõõnsid ka ise, et laada- või festivalimiljööks läheks selle ürituse taotletav hubasus kaduma. 2012. aastal oli suitsusaunanädala kavas saunaperede külastamisele ja saunatamisele lisaks suitsusaunas liha suitsutamise töötuba, ravivihtade valmistamise ja saunamassaaži töötuba, traditsioonilise palkehitud võtete tutvustus Haanjas ehitatava suitsusauna näitel koos ümbruskonna saunadega tutvumisega meistri juhendamisel ning rahvamuusikaga tantsuõhtu Haanja rahvamajas (vrd viimaste aastate pärandirepresentatsioonidega Eesti eri paigus – Rattus 2011).

Seega sooviti orienteeruda pigem väiksemale auditooriumile, kes oleks huvitatud kohaliku kultuuripärandi vahetust, läbitunnetatud, aktiivsest kogemisest. Küllalisi kaasati kogu päeva jooksul juba suitsusaunas-käiku ettevalmistavasse protsessi – sauna kütmissesse, vihtade valmistamisse –, aga ka pererahvaga koos toidu tegemisse, söömissesse ja muidugi suhtlemisse. Saunanädalavahetus algas mõlemal aastal väikese sissejuhatava loenguga, milles üks korraldajatest selgitas kõigile osalejatele suitsusauna ajalugu ja kombestikku ning 20. sajandil aset leidnud muudatusi, rõhutades et kombes ja oskused on kadumas ning vajavad aktiivset alalhoidmist ja edasikandmist, sellepärast taotletakse ka UNESCO kaitset. Nii 2011 kui 2012 jagasid korraldajad saunaperede külastajatele võru- ja eestikeelse „Suitsusaunalise meelespea“, milles oli ühtekokku 18 praktilise ning ka sümboolse sisuga nõuannet (vt joonised 1 ja 2. Suitsusaunalise meelespea). See meelespea oli suunatud eeskätt neile, kellel puudus varasem suitsusaunakogemus või kelle teadmised sellise sauna kohta olid napid. Tegemist polnud muidugi normatiivse kasutuskorraga, vaid pigem soovituslike juhistega. 2012. aastal näidati kõigile üritusel osalejatele avapäeval lühikest dokumentaalfilmi „Vana Võromaa savvusann“ (2012, OÜ Avireti), mis tutvustas veel säilinud suitsusaunaga seotud oskusi, teadmisi ja kombeid vana Võrumaa territooriumil elavates peredes.

[25] Välitööpäevik 3.8.2012. (Ester Bardone)

[26] „Väemuusika“ on korraldajate enda mõistekasutus, levinum sünonüüm on pärimusmuusika.

[27] Intervjuu Ivi Rausiga 29.7.2011.



Suitsusaunalise meelespea

Kui Sa pole varem suitsusaunas käinud, võib nii mõnigi asjaolu osutada ootamatuks, üllata- vaks või saunaskäigu päris vussi ajada. Suitsusaun on mitmestki küljest hoopis erinev teistest saunadest ja hea oleks enne saunaminekut teada põhitõdesid suitsusauna kohta.

- Saunas käimiseks peab aega olema, suitsusaun ei ole kiire pesemise saun.
- Suitsusaunas on suits vaid kütmise ajal, peale kütmist lastakse suits välja ja saunaskäimise ajal on saunaõhk puhas.
- Sauna tulles tervitatakse, lahkudes tänatakse.
- Saunaruumi uks hoitakse kinni.
- Suitsusaunas ei panda saunaskäimise ajal enam puud ahju ega segata ahjus olevat tuhka või sütt. Samuti ei tohi koldesse visata vähimatki prahti.
- Saunas ei maksa end vastu seinu toetada (kuum ja tahmane!), samuti ei maksa vihaga möö- da seinu ja lage vehkida – viht saab tahmaseks ja määrib tõesti keha mustaks.
- Ka saunaesiku seinad võivad olla tahmased, seda peab arvestama rõivaste ärapanekul.
- Tahmaseks saanud ihu või rõivast tuleb harida külma või jaheda veega.
- Leiliks mõeldud vett ei visata suure sahmakana kerisele vaid nõrutatakse väheviisi mööda kerist laiali. Leili ära viska külma veega, vesi olgu kuum või vähemalt leige.
- Suitsusauna leili ei ole teravalt kuum, vaid on hästi niiske ja pikaajaline.
- Kuiva vihta leotatakse eraldi nõus (kauss või pang) kuumas vees kuni viha lehed on pehmed. Kerisele vihta ei panda (lehed satuvad kivide vahele ja võivad sauna karmu ajada).
- Võttes korduvalt leili ja viheldes ning veega vahepeal uhtes saab ihu puhtaks ka ilma mood- sate pesuvahenditeta. Küsi sauna peremehelt pesemistavade kohta, millised pesuva- hendeid on tavaks kasutada.
- Suitsusaunades pole tavaliselt elektrit, pimedal ajal kasutatakse valgustamiseks õlilampe, küünlaid ja muid lahtise tule allikaid. Nende kasutamisel tuleb ettevaatlik olla!
- Vett (eriti sooja vett) kasuta saunas otstarbekalt, sest seda ei ole tavaliselt väga palju.
- Saun on keha ja vaimu tervendamise koht, seega saunas ei kõnelda keerukaid või pahan- dust ja riidu tekitavaid jutte.
- Vihtlemise juures on kombeks tänada.
- Seljapesijat või masseerijat ei tänata, talle soovitakse omakorda mõni tervistav soov.
- Peale saunaskäiku puhatakse, ei võeta ette enam ühtki tööd. Süüakse kergemat toitu ja väike tervisenaps käib ka asja juurde, kui selleks soovi ja tervist on.

Iga suitsusaun on natuke erinev ja ka saunakombed võivad pereti erineva, seega tasub pererah- valt juhatusi pärida ja kombeid tähele panna.

Võõrustajad: saunaperede seisukohad suitsusauna tähendustest ja väärtustest

Korraldajate sõnul polnud saunaperede leidmine keeruline, kuna paljudel Kultuurinõukoja liikmetel on suitsusaun, teised leiti isiklike kontaktide abil. 2011. aastal oli kaasatud üheksa saunaperet, kes nõustusid oma sauna ürituse küllastajatega jagama: Hartsmäe, Hurda, Kõivsaare, Mooska, Näki, Suhka, Meldre, Alasumäe ja Puspuri talu. 2012. aastal oli saunaperesid mõnevõrra vähem, kokku kuus. (Samas on Haanjas veel mitmeid suitsusaunaomanikke, kes võõrustavad oma pere külalisi aastaringselt.) Väikese sümboolse tasu mujalt tulnud saunaküllastajad maksid, aga tegemist polnud kindlasti kasumliku ettevõtmisega. Saunaperede suhtumine sellesse, kuidas oma suitsusauna ja pere suitsusaunakombestikku jagada, oli erinev. Meie kogemuse põhjal sõltus paljugi ka külalistest, nende aktiivsusest, huvist suitsusaunatraditsioonide kohta teada saada. Alljärgnevalt mõned näited.

Suhka talus on vana, 1900. aastate algusest pärit suitsusaun aktiivses kasutuses ja veel 2011. aastal oli see kolme põlvkonna jaoks ainsaks pesemiskohaks. Nüüd on lisaks kiireks pesemisvõimaluseks duširuum ja pisike saunaruum elumajas sees, ehkki nii peremees kui -naine leidsid, et ainult suitsusaunaleil teeb ihu tõeliselt puhtaks. Saunahoonet on aegade jooksul renoveeritud, pandud uus laastukatus ning ehitatud väike eesruum riiete vahetuseks, uuendatud kerisahju jms, ent põhijoontes on arhitektuur jäänud samaks. Suviti köetakse sauna isegi kaks korda nädalas, talvel harvem. Lisaks oma perele kasutavad suitsusauna aeg-ajalt tasu eest ka üle tee asuvas, venna peetavas turismitalus peatuvad turistid. Igal aastal tehakse vähemalt korra saunas ka suitsuliha. Keskealise pererahva jaoks on suitsusaun midagi loomulikku, mis on vanematelt saadud ja millesse suhtutakse praktiliselt. Pererahvas leidis, et suitsusaunakombed erinevad mitte ainult piirkonniti, vaid ka pereti. Suitsusauna köeti nende külas aastakümneid tagasi mitmele perele ja käidi vaheldumisi üksteise saunas, aga näiteks lausumisi, sauna tervitamist või muud taolist pole nende peres kunagi valjusti välja öeldud. Kui peremehega tuli jutuks suitsusauna esitamine UNESCO pärandi kaitse alla, siis muheles ta selle peale ja ütles, et ega ta päriselt aru saagi, milleks või kellele seda vaja on. Lisaks leidis ta lapsest peale murdekeele kontekstis elanuna, et talle on võõrastav *suidsusanna* nimetamine *savvusannaks*. See osutavat tema meelest vajadusele võru asja veelgi erilisemana esitada.

Ihatsi külas mitmendat põlve Hartsmäe talu pidav peremees Agu elab paljudest teistest Haanja valla elanikest erinevalt veel traditsioonilist maaelu. Hartsmäe mahetalu harib 110 ha maad, kus kasvab nii mahetera- kui köögivilja ning osa maad on rohumaadena lihaveiste ja vabapidamisel kodusigade kasutuses. Hartsmäe peremees on ka kohalikus elus aktiivne, Haanimihi nõvvokua juhatuse esimees, kes leiab, et *tuu om sääne seltskund, kiä om hinnäst kokko võtnu ja naanu otsma ummi vannu juuri ja pruuonu mõtlõmist tuu suunah arõnda, et vanno tarkuisi eloh hoita ja noid ka latsilõ edesi anda*.²⁸ Agu võtab osa teistestki Haanja ja Võrumaa kultuuriüritustest.

[28] See on selline seltskund, kes on end kokku võtnud ning hakanud otsima oma vanu juuri ja proovinud mõtlemist selles suunas arendada, et vanu tarkusi elus hoida ja neid ka lastele edasi anda (vt Latsõ joonisti ja loi Haanimaa legendi).

Tema suitsusaun ei näe välja nii arhailine kui enamikul teistel saunaperedel – sauna palkseinad on laudadega üle löödud ja paigaldatud on eterniitkatus. Peremees väljendas küll vestluse käigus kergelt kahetsust nooremana oma sauna ümberkujundamise ajaga kaasas käimise vajadusest 1990. aastate alguses, leides samas, et saun on ikka saun. Hartsmäe peremehe suhtumine oma suitsusauna on eeskätt praktiline ja ehkki suitsusaun on tema jaoks oluline ihuharimise koht, ei rõhuta ta suitsusauna erilist sümboolset tähendust. See on loomulik osa taluelust. Tema jaoks on loodusega, keskkonnaga kooskõlas elamine tähendusrikas, aga samas ei pea ta vajalikuks teisi selle olulisuses veenda. Sauna hingestatust peab ta siiski tähtsaks, tuues näiteks hiljuti mahapõlenud turistidele pakutava suitsusauna – kui asi läheb ainult äri peale, siis tunnetab omanik tema sõnutsi oma suhet sauna hoopis teisiti, pole enam saunavaimu, kes sauna kaitseks ja siis on ülekütmine või põlemine kerge tulema.

Mooska talu Vällamäe nõlval on pererahva jaoks koduks alates 1990. aastate algusest, ehkki pärit ollakse Võrumaalt. Uus kodu rajati siia oma soovide järgi. Pere suitsusaun on näide loovast kombineerimisest ja vana väärtustavast uuskasutusest – 19. sajandi lõpukümnenditel ehitatud saun toodi siia Setumaalt ja renoveeriti oma jõududega 2006.–2007. aastal. Kui muidu on Võrumaa suitsusaunadel laastudega kaetud viilkatus, siis see saun sai endale mätaskatuse, sest pererahvas pidas seda praktilisemaks ning vähem tuleohtlikuks. Samuti sobib Mooska pererahva arvates Põhjamaade traditsioonilisest arhitektuurist tuntud mätaskatus hästi renoveeritud suitsusauna arhailise väljanägemisega ning saunaeist kaunistavate piktogrammidega, mis jutustavad ülevaatlikult loo suitsusauna traditsioonilisest tähendusest lõunaeestlaste elu- ja aastaegade ringis (vt fotot Mooska talust). Perenaine Eda tunnistab, et suitsusaun oli nende jaoks teadlik valik, ja erinevalt vanema põlve suitsusaunaomanikest pigem elustiili küsimus – pere hindab suitsusaunaleili, kui saun oleks ainult pesemise pärast, siis võiks ka duširuumiga leppida.

Eda on kujundanud suitsusaunast ühtlasi päranditurismi teenuse, võttes oma saunas vastu nii eesti kui välismaalastest väiksemaid gruppe. Erinevalt paljudest Võrumaa turismiettevõtjatest peab ta isiklikku ja vahetut kultuuripärandi vahendamist, sealhulgas klientidega koos saunas käimist, väga oluliseks, kuna ilma personaalse vahendusega ei ole päranditurismi kogemus tema meelest ehe. Eda jaoks on oluline ka suitsusaunaga suhestumise vaimne pool: sauna tervitamine, leili eest tänamine, mõtete puhastamine laval olles, oma vihtlemisrituaalid. Lisaks sellele on Eda üks suitsusauna UNESCO kaitse alla esitamise idee initsiaatoritest ja tegeleb turismiettevõtjate koolitusega Võrumaal. Nii 2011 kui 2012 korraldas ta Haanja avatud suitsusaunade nädala raames oma saunas InFACTo²⁹ toetusel suitsuliha valmistamise töötoa erineva taustaga huvilistele, eesmärgiga jagada teavet liha soolamise ja suitsutamise kohta. Suitsusaunaliha, mis on valmistatud küllastajaid protsessi kaasates, peab ta elamustoiduks, mida saab veenvalt müüa ainult siin, ehedas keskkonnas. Tema soov suitsusaunaliha turustada on viinud niikaugemale, et 2012. aasta

[29] InFACTo (International Food and Activity Tourism) on rahvusvaheline toidu ja aktiivse turismi projekt, mis kestab 2010–2013. Selles osalevad üheksa projektipartnerit Eestist ja neli Soomest. Projekti eesmärk on arendada aktiivse turismi ja toiduturismi pakkujate hulka, pikendada turismihooaega, soodustada koostöö arengut kohalikul tasandil. Projekti rahastatakse EL Kesk-Läänemere INTERREG IV A programmist. (Vt InFACTo)

suvel valmis Mooskal veterinaarameti nõudmisel ja LEADER-projekti toel eraldi suitsusaun liha suitsutamiseks. Põhjuseks oli see, et hügieeninõuded ei luba toitu valmistada samas ruumis, kus pestakse ning kui sauna sageli lihasuitsutamiseks kasutada, siis paratamatult määrduv ka sauna sisemus kiiremini. Eda möönab, et see tingib paratamatult ka tema jaoks küsimuse: [K]ui autentne või traditsiooniline tootmine see enam on. Eks kõik need asjad, kui sa püüad mingisse raamistikku seda viia, siis nad muutuvad.³⁰

Kogukonna eneseesitus ja *communitas*'e loomine

Saunakülaliste häälestatus ja ootused olid erinevad, kuna Võrumaale oli tulnud üle Eesti. Üldiselt jäi mulje, et Võrumaalt otsiti kohalikku maa-saunakogemust ning sooviti koguda traditsioonilisi teadmisi ja oskusi. Samas leidis ka neid, kes väitsid, et suitsusaun seostub tänapäeval eeskätt turismiteenusega, ning arvasid, et „tavalistel inimestel“ suitsusaunu enam polegi. See näib olevat väljapool Võrumaad juba üsna levinud kuvand, kuna suitsusauna turismiteenusena pakkujaid on palju.³¹ Ükski saunapere oma külalisi sauna minema ei sundinud, kuid eeldati, et tahe suitsusauna kogeda on olemas. Täielikult arvestati ka külaliste eelistustega, kuidas ja kellega saunas käia (segasaun, vaheldumisi jne). Erineva taustaga saunakülaliste omavaheline sobitamine osutus mõnel juhul siiski keerukaks, kui- gi korraldajad püüdsid suunata ühte sauna võimalikult sarnaste huvide, vanusega või muul alusel klappivaid inimesi. Näiteks tekitasid mõlemal aastal ebamugavat õhkkonda mõned naised, kes olid oma üritusse entusiastlikult suhtuvate abikaasade poolt kaasa võetud, aga ei suutnud varjata oma vastumeelsust ühistegevuste ja -sauna suhtes.

Ka eri kontekstidest pärit kultuuripärandiga seostatavate elementide sobitamine ei olnud Haanja üritusel lihtne, kuna nii korraldajate kui osalejate seas oli erinevaid arusaamu pärandist ja selle esitamisest. Näiteks tekkis 2011 ühe sauna juures veidi ülelavastatud olukord, kus saunaperesse toodi rahvamuusik ja õuel viibijad olid



Foto 10. Suitsusauna kütmine Suhka talus Haanja avatud suitsusaunade nädalal, 2012.

Foto: Emanuele Bardone. Erakogu

[30] Intervjuu 25.5.2012.

[31] Vana Võrumaa territooriumil ehk Võru ja Põlva maakonnas on meie andmetel üle 20 suitsusauna turismiteenusena pakkuva turismitalu (vt Põlvamaa; Võrumaa).



Foto 11. Pererahvas ja külalised Haanjas avatud suitsusaunade nädalal Suhka talus ühisel õhtusöögil pärast suitsusauna, 2012.

Foto: Diana Tamm. Erakogu

sunnitud oma senise tegevuse peatama ning kontserti kuulama. Samuti tekkis elav arutelu ning kohati vaidluskis erinevate pärimuse ja pärandi tõlgenduste osas saunaravitsemise töötoas 2012. aastal – näiteks milline mõju on pihlakaoksi sisaldaval vihal, mida teha kasutatud vihaga, kas viha köitmisel võib kasutada kellegi vana voodilina või kanduvad sellega teisele kasutajale sümboolselt üle mingid hädad.³²

Kokkuvõttes võib öelda, et Haanjas toimunud avatud suitsusaunade nädal osutas sellele, kui keerukas on kogukonna aktiivi seisukohalt ühe kultuuripärandiga seotud ürituse korraldamine, ning kui mitmekülgset suitsusaunapärandi mõtestamist see nõuab. Samas oli see huvitav näide pärandiloome algusfaasist ning kogukondlikust algatusest, mis püüdis läbirääkimiste kaudu protsessi kaasata potentsiaalselt kõiki asjahuvilisi vallaelanikke. Üritus jättis väljapoole eduka mulje, mõjudes oma uudsuse ja kohaliku initsiatiiviga: 2011. aastal valis SA Lõuna-Eesti turism Haanjamaa suitsusaunanädala piirkonna üheks eredamaks turismisündmuseks. Samas ilmnisid korralduslikul poolel mitmed probleemid: erinevad arusaamad sellest, mis on ürituse eesmärgid, mida tahetakse vahendada omavahel ja mida edastada siseringist väljapoole, mis elemendid kultuurirepertuaarist sellele üritusele sobiksid ja kuidas neid omavahel seostada. 2011. aasta üritus oli osavõtjaterohke (üle 150 inimese) ja eri elemente kokku sobitada püüdes esines ka n-ö ülelavastamist. 2012. aasta suvel oli osalejaid tunduvalt vähem ja üritus mõjus kokkuvõttes koherentsema, loomulikuma ning hubasemana.

[32] Töötuba juhatas Põhja-Eestist pärit Alar Krautman, kes õpetab oma erakoolis muude massaažitehnikate hulgas ka „vana Eesti massaaži ehk soonetasumist“ (vt Krautmani Massaaži- ja Terviseakadeemia).

Ehkki üritus toimus suuresti kohaliku initsiatiivi ja entusiastide eestvedamisel, ei peetud siiski võimalikuks teha seda projektkirjutamiseta ning välise finantsilise toeta.³³ Kultuurijuht tunnistas, et ainult heast tahtest keegi asju teha ei jaksa, vaja on ka välist toetust kogukonna seltsielu edendavatele üritustele, ent kunstlikult tekitatud üritused surevad muidugi välja. Paraku on 2012. aasta suvest valla teine kultuurijuht (juba kolmas viimase viie aasta jooksul), mis osutab ühtlasi kogukondliku ja kultuurielu arengu probleemidele Eestis laiemalt (vrd Annist 2011).

Kui arvestada Haanja valla territooriumil elavaid inimesi ühe kogukonnana ja asjaolu, et ürituse korraldajad rõhutasid tugeva kogukonnavaimu olulisust siinkandis, siis oli üritusel kohalikke aktiivseid kogukonnaliikmeid võrdlemisi vähe. Kõrgendatud vajadus oma kultuurilist identiteeti suitsusauna kaudu deklareerida oli kitsamal ringil ürituse korraldajatest, kõik saunapered ei pruukinud suitsusauna teadvustatult pärandi ja identiteediga siduda. Samas, nagu korraldajad rõhutasid, ei peaks selline üritus olema massidele. Õhku jääb küsimus, kas üritusele peaks kaasama rohkem kohalikke suitsusaunaomanikke, või peaks ühistegevusest mitte huvitumist ning oma suitsusauna teistega mitte jagamist probleemiks pidama (vrd Siivonen 2007). Meie välitöökogemus kinnitas, et igal juhul ärgitas üritus kitsamas aktivistide ringis reflekteerivat arutelu selle üle, mida suitsusaun personaalselt ja kollektiivselt võiks tähendada ning miks ja kuidas peaks seda teistele pakkuma.

See, mis Haanja üritusel kokkuvõttes sündis, oli pigem ajutine ja argireaalsusest erinev *communitas*'e kui kogukonna kogemus, kuna üritus ühendas teatavat hulka suitsusauna jagamisest huvitatud kogukonnaliikmeid ja väljastpoolt Haanjasse suitsusaunaelamusi kogema tulnuid külalisi (vrd Västrik, Vösu 2010). Haanja suitsusaunanädal oli justkui sümbioos turismiteenuse tarbimisest ja sõbra sauna külastamisest. Külastajad pidid jagatud elamuse loomise nimel pingutama, mitte ainult pakutut passiivselt tarbima. Haanja elanike kodudes oli võimalus kogeda suitsusaunaelamust ilma range publikuks ja etendajateks jagunemiseta (nagu nt paljudel pärandikultuuri üritustel), pakuti Eestis üsna unikaalset n-õ rohujuureta-sandi päranditurismi-elamust, milles iga osaleja oli aktiivselt vastutav ehedusekogemuse loomise eest. Igal oma suitsusauna külalistega jagaval perel olid selle tähtsusest ja tähendusest omad arusaamad. See muutis kokkuvõttes pärandiesituse mitmekesiseks ja seeläbi ka spontaansemaks ning vahetumaks kui mõnel hästi sisetöötatud, kultuuripärandit etendaval üritusel (vrd Annist 2013). Sedalaadi ürituse üks põhilisi keerukusi, nagu korraldajad isegi tunnistasid, on viimatimainitud kvaliteetide säilitamine – mida rohkem inimesi kaasata, seda rohkem ta neis omadustes kaotaks. Sarnased vahetud pärandi-kommunikatsiooni väljakutsed puudutavad muidugi ka teisi pärandiesituse ja -turismiga seotud ettevõtmisi mitte ainult Haanjas ega Eestis, vaid kõikjal maailmas.

[33] Üritust toetasid 2011 ja 2012 Eesti Kultuurkapital, Võru Kultuurkapital, Võru Arenguagentuur Võrumaa Partnerluskogu juhatuse otsusega (meede: Kohaliku kultuuripärandi säilitamine LEADER programmi raames).

Kokkuvõtteks

Suitsusauna võib uurida mitmetest vaatenurkadest. Materiaalsest aspektist on tegemist traditsioonilisse talupojaarhitektuuri kuuluva nähtusega, mille säilimine on seotud ühtlasi traditsiooniliste ehitusviiside ja oskuste püsimisega. Meie keskesime eeskätt suitsusauna kui kultuurinähtuse vaimsele poolele ning uurisime, kuidas suhestuvad pärandiloomes protsessis individuaalsed ja kogukondlikud arusaamad ning milline on suitsusauna väärtus argise praktikana. Kuna suitsusauna puhul on tegemist millegi argikultuuri sfääri kuuluvaga, ei pruugi ka suitsusauna mõnused hindavad võrokesele tajuda, et tegemist oleks kuidagi nende kultuurilist identiteeti väljendava nähtusega. Suitsusauna praktilist väärtust ja selle eriomast leili hindavad võrokesele elavad täna kõrvuti nendega, kes peavad seda iganenud ihuharimisviisiks ning ei näe põhjust, miks peaks „puhtast saunast“ loobuma aega, vaeva ja rohkelt kütet nõudva suitsusauna kasuks. Ka turismiettevõtjate seas leidub nii neid, kes pakuvad suitsusauna kui päranditurismi teenust kui ka neid, kes leiavad, et see on lihtsalt üks teistmoodi saun Soome sauna kõrval, mis paljudele klientidele meeldib.

Uurimusest ilmnes, et kuigi Võrumaa kultuuriline eliit kui kujuteldava vana Võrumaa kogukonna eestkõneleja soovib esitada suitsusaunapraktika UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse alla, eksisteerib pärandi- ja identiteedipoliitika praeguses faasis piirkonna inimeste seas arvamuste paljusus suitsusauna võimaliku pärandiväärtuse kohta. Suitsusaunapärandi loomise protsessis ilmnes selgelt, et pärand loob kogukonda samavõrra kui kogukond pärandit ning sealjuures ei pruugi ei kogukond ega selle pärandikäsitlused sugugi homogeenised olla. Eeskätt Haanjas toimunud üritus näitas ilmekalt, et pärand on kogukonna liikmete jaoks ühtlasi sotsiaalne tegevus ja eneseesituse viis. Lisaks andis jagatud kehaline kogemus võimaluse ajutise *communitas*'e tekkeks kogukonnaliikmete ja külaliste vahel. Pärandiloomes võimaldas mitte ainult kohaturundust, vaid andis kogukonnale ühtlasi võimaluse avalikuks aruteluks ning läbirääkimisteks selle üle, mida üks pikaajalise traditsiooniga kultuuripraktika nende endi jaoks tähendab.

Kõige enam võib praegu suitsusaunaga seotud muutusi Võrumaal iseloomustada kui arengut eluviisiga seostuvast praktikast elustiiliga seotud praktikaks. Elustiil võib sealjuures tähendada teadlikku, isiklikult tunnetatud suhestumist piirkondliku kultuuritraditsiooniga ning seeläbi individuaalset panust pärandiloomesse. Samas võib suitsusauna ehitamine ja kasutamine elustiilivalikuna olla seotud praktiliste või isiklikult tähenduslike väärtustega, mis ei seostu kollektiivsete pärandirepresentatsioonide või -aktsioonidega.

Praeguses faasis võib ainult oletada, milline mõju saab nii kohaliku kultuuri jätkusuutlikkusele, elanike identiteedile kui turismimajandusele olema suitsusaunakultuuri UNESCO kaitse alla võtmisel ja jätkuval suitsusauna väärtust propageerival teavitustööl ning selle heaks taotletud ja ellu kutsutud erinevatel projektidel. Leiame, et suitsusaunapraktika üleminek traditsioonist pärandiks on Võrumaal alles toimumas ning see kultuuriuurija jaoks intrigeeriv protsess vajab kindlasti jätkuvat uurimist.

Allikad

Etnograafilised intervjuud ja välitöömärkmed (autorite valduses).

Kirjandus

- Anderson, Benedict 1995. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London; New York: Verso.
- Annist, Aet 2011. *Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas. Arenguanthropoloogiline uurimus. Acta Universitatis Tallinnensis. Socialia*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Annist, Aet 2013. Heterotoopiast hegemooniaks: võim ja kultuur Setomaal. – Helen Sooväli-Sepping, Linda Kaljundi (koost). *Maastik ja mälu: Eesti pärandiloome arengujooni*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus [ilmumas].
- Ansper, Andres 2011. Igamehe suitsusauna-aabits. Lõputöö. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, rahvusliku käsitöö osakond, rahvusliku ehituse eriala. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Anttonen, Pertti J.; Anna-Leena Siikala, Stein R. Mathisen, Leif Magnusson (eds.) 2000. *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity: A Festschrift for Barbro Klein*. Botkyrka: Multicultural Centre.
- Bendix, Regina 2009. Heritage between Economy and Politics: An Assessment from the Perspective of Cultural Anthropology. – Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (eds.). *Intangible Heritage*. London; New York: Routledge, 253–269.
- The Definition of Intangible Heritage. – UNESCO. http://www.unesco.org/services/documentation/archives/multimedia/?id_page=13&PHPSESSID=99724b4d60dc8523d54275ad8d077092, viimati külastatud 20.11.2012.
- Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu. – Rahvakultuuri Keskus. <http://www.rahvakultuur.ee/?s=246> ja <http://www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Ekman, Ann-Kristin 1999. The Revival of Cultural Celebrations in Regional Sweden: Aspects of Tradition and Transition. – *Sociologia Ruralis*. Vol. 39, No. 3: 280–293.
- Haanima suidsusanna näätäl. – <http://haanja.eu/sann/>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Haanja vald: valla üldandmed. – <http://www.haanja.ee/>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Haanja valla arengukava 2011–2019. Haanja 2011. – <http://www.haanja.ee/upload/fck/arengukava2011-2019.pdf>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Habicht, Tamara 2008 [1972]. *Eesti saun*. Tallinn: Ilo.
- Harrison, Rodney 2010. What is Heritage? – Rodney Harrison (ed.). *Understanding the Politics of Heritage*. Manchester; New York: Manchester University Press in association with the Open University, 5–42.
- InFACto. International Food and Activity Tourism – project. – <http://www.infactoproject.eu/> projekt, viimati külastatud 20.11.2012.
- Jääts, Liisi 2010. Maaelu ideoloogiad ja praktikad Karula Rahvuspargi ja sealsete elanike näitel. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Kalm, Mart 2002. Saunapidu suvilas. Nõukogude eestlased Soome järgi läänt mängimas. – Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann (koost ja toim). *Kohandumise märgid. Collegium litterarum* 16. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 161–177.
- Kogukonna mõiste. – Rahvakultuuri Keskus. <http://www.rahvakultuur.ee/?s=1046>, viimati külastatud 20.11.2012.

- Kononenko, Elina 2011. Arhailine rahu- ja naudinguallikas. – *Eesti Naine*. Nr 8: 46–49.
- Krautmani Massaaži- ja Terviseakadeemia. – <http://www.terviseakadeemia.ee>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Kuutma, Kristin 2007. Kultuuripärand. – Tiiu Jaago (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.ut.ee>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Latsõ joonisti ja loi Haanima legendi. – Maavalla Koda. *Uma Leht*. Nr 128. 8. mai 2007. <http://www.maavald.ee/uudised.html?rubriik=&id=1690&op=lugu>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Liepins, Ruth 2000. New Energies for an Old Idea: Reworking Approaches to 'Community' in Contemporary Rural Studies. – *Journal of Rural Studies*. Vol. 16, No. 1: 23–35.
- Loorits, Oskar 1998 [1926–1928]. *Liivi rahva usund*. 1–3: *Mit einen Referat: Der Volksglaube der Liven*. Tartu: Eesti Keele Instituut.
- Lowenthal, David 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mathisen, Stein R. 2004. Hegemonic representations of Sami Culture: From Narratives of Noble Savages to Discourses on Ecological Sami. – Anna-Leena Siikala, Barbro Klein, Stein R. Mathisen (eds.) *Creating Diversities: Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. *Studia Fennica Folkloristica* 14. Helsinki: Finnish Literature Society, 17–30.
- Nork, Siiri 2012. Saun kui püha koht ja sellega seotud kombestik: Võrumaalt kogutud arhiivi- ja välitõematerjalide näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, kultuuriteaduste ja kunstide instituut, etnoloogia osakond. http://www.savvusann.ee/images/6_failid/siiri_nork_bakalaureusetoo_2012.pdf, viimati külastatud 20.11.2012.
- Nutov, Mirjam 2012. Suitsusaun on nagu Ferrariga sõit. – *Maaleht*. 13. september. <http://www.maaleht.ee/news/uudised/eestiudised/suitsusaun-on-nagu-ferrariga-soit.d?id=64952610>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Parts, Priit-Kalev 2006. Pärand on poliitiline valik minevikust. – *Sirp* nr 18 (3112), 12. mai: 3.
- Paulson, Ivar 1997 [1966]. *Vana eesti rahvausk*. Tartu: Ilmamaa.
- Põlvamaa. – <http://www.polvamaa.ee>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Raudoja, Ahto; Kristina Tiideberg 2008. Arhitektuuripärandi kaardistamine ja arendamine Haanja Looduspargis II etapi aruanne. – Arhitektuuripärand Haanja looduspargis. Keskkonnaamet. <http://www.keskkonnaamet.ee/haanja/uldinfo/arhitektuuriparand/>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Rattus, Kristel 2007. Which Heritage? Which Landscape? Defining the Authenticity of Cultural Heritage in Karula National Park. – *Journal of Ethnology and Folkloristics*. Vol. 1, No. 1: 131–143.
- Rattus, Kristel 2011. Teekond kujutletud minevikku: kultuurimälu uuskasutus tänapäeva Eestis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 54. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 114–131.
- Ronström, Owe 2005. Memories, Traditions, Heritage. – Owe Ronström, Ulf Palmenfelt (eds.) *Memories and Visions. Studies in Folk Culture IV*. Tartu: Tartu University Press, 88–106.
- Runnel, Pille 2002. *Traditsiooniline kultuur setude enesemääratluses 1990ndatel aastatel*. *Studia ethnologica Tartuensia* 7. Tartu: Tartu Ülikool.
- Siivonen, Katriina 2007. The Right to Stand Outside of Cultural Heritage. A Condition for Sustainable Cultural Development. – *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. Vol. 34: 6–19.
- Smith, Laura Jane 2006. *Uses of Heritage*. London; New York: Routledge.
- Taal, Kati; Külli Eichenbaum [2012]. Saunatraditsioon vanal Võrumaal. – Rahvakultuuri Keskus. Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu. <http://www.rahvakultuur.ee>, viimati külastatud 20.11.2012.

- Tamm, Epp 2011. Suitsusauna teadvustamine vaimse kultuuripärandina Võru valla elanike seas. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, kultuuriteaduste ja kunstide instituut, etnoloogia osakond. http://www.savvusann.ee/images/6_failid/epp_tamm_bakalaureusetoo_2011.pdf, viimati külastatud 20.11.2012.
- Turner, Victor 1977. In and Out of Time: Festivals, Liminality and Communitas. – *1978 Festival of Americal Folklife*. Vol. 1993. Washington, D.C.: The Smithsonian Institution, 7–8.
- Turner, Victor W. 1974. *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. Harmondsworth: Penguin.
- UNESCO vaimse kultuuripärandi konventsioon. – Rahvakultuuri Keskus. <http://www.rahvakultuur.ee/?s=113>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Urvaste vald. – <http://www.urvaste.ee/?page=75>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Vana Võrumaa kogukond ja koostöö. – Rahvakultuuri Keskus. http://www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/protected/Pages/Files/5abe3fb6-af96-4e77_Lisa3_vv6rumaa_koostoo.pdf?PHPSESSID=fljenihhvifh2qbnfcrsb4db3, viimati külastatud 20.11.2012.
- Västrik, Ergo-Hart; Ester Võsu 2010. Performing Votianness: Heritage Production, the Votian Museum and Village Feasts. – *Ethnologia Europaea*. Vol. 40, No. 2: 60–76.
- Võru vald. – <http://www.voruvald.ee/index.php/uldinfo>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Võrumaa. – <http://www.visitvoru.ee>, viimati külastatud 20.11.2012.
- Võsu, Ester; Helen Sooväli-Sepping 2012a. Savvusann ku turistõmeelütüs. – Margna, Epp (koost). *Mi uma savvusann*. Võro: Võro Selts VKKF, 96–99.
- Võsu, Ester; Helen Sooväli-Sepping 2012b. Smoking Out Local Traditions? Identity and Heritage Production in South East Estonian Rural Tourism Enterprises. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 51: 77–108.

Ester Bardone, MA, on Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna teadur. Tema doktori-töö teemaks on maaelu esitamise/etendamisega seotud protsessid Eesti turismi- ja teenindusala väikeettevõtetes. Peamised uurimisvaldkonnad puudutavad maettevõtluse mitte-põllumajanduslikke vorme, pärandi- ja identiteediloomes protsesse, toidukultuuri ajalugu ja tänapäeva.

Epp Tamm, BA, on Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna magistrant. Tema magistri-töö teemaks on viimastel aastatel toimunud suitsusaunaga seotud pärandiloomes protsessid Võrumaal. Epp on esinenud teemakohaste ettekannetega Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Vabaõhumuuseumi konverentsidel.

Summary: The Processes of Smoke Sauna Heritage Production in Võru County

Ester Bardone, Epp Tamm

This article was driven by the fact that after Estonian ethnologist Tamara Habicht published her monograph “Estonian sauna” more than 40 years ago (first published in 1972) the sauna culture and its development hasn’t found deeper reflection in the works of Estonian cultural scientists. Second impulse for writing this article came from Võrumaa in Southern Estonia where some interesting processes connected to heritage production, identity policy, development of rural life and tourism are set to motion.

Smoke sauna as a cultural phenomenon can be approached from different angles. From the material point of view smoke sauna is a phenomenon belonging to the traditional peasant architecture, preservation of which is in turn connected to retaining traditional building styles and construction skills. We focused mainly on the intangible aspects attached to smoke sauna. We explored how individual and communal beliefs get mixed up in the process of heritage production in Võrumaa and how much do the local people value smoke sauna as one of their everyday practices.

Our research dwells on the approach which understands heritage as a complex of values and meanings which can be ascribed both to material and intangible cultural phenomena, and which states that there are several discourses existing within heritage production. We analysed how smoke sauna as a phenomenon of local cultural tradition is related to cultural heritage and to cultural identity, including heritage policy, of a local community. We also studied the rate of personal initiative of some heritage activists and their efforts to introduce different ways of heritage interpretation to wider audience outside their own community. Formulating this standpoint let us explain the status smoke sauna has both for collective and individual identity. We examined vernacular heritage interpretations in the framework of discourse authorised by UNESCO, because understanding values and cultural identity ascribed to a regional culture benefits hugely from dialogue between authoritative and vernacular discourses. “Community” is a central concept in the definition of heritage stated by UNESCO. We see heritage production as social enterprise – a community creates heritage and at the same time heritage creates community.

Although the so-called cultural elite in Võrumaa – being spokesperson for imaginary community of the Old Võrumaa – wishes to present the smoke sauna practices to UNESCO world heritage list, the current state of heritage and identity politics involves widely diverse opinions about the heritage value of smoke sauna. Our research showed that because smoke sauna as a traditional bathing practice belongs to the sphere of everyday life, the people of Võrumaa who still appreciate the joys of smoke sauna, don’t perceive it as a feature of their cultural identity. Today the people who treasure the practical value of smoke sauna and sauna steam characteristic to it live next to those who consider it an outdated way of bathing; these people don’t see any reasons why they should give up the “clean sauna” for smoke sauna

which demands them to invest their time, effort and lots of firewood. Studying the process of creation of smoke sauna heritage it became clear that the heritage creates community in the same way community creates heritage; though a community or its heritage interpretations aren't necessarily homogenous. During the Open smoke sauna week in Haanja, organised for the people outside of the community, it became evident that for the members of community their heritage is also a way of social engagement and self-expression. A shared physical experience gave way to the birth of the temporary *communitas* with members from the community's and the visitors' side. Heritage production led to promoting the entire region and provided the local community with opportunity to discuss the meaning of this long lasted traditional cultural practice.

The changes in smoke sauna traditions in Võrumaa can currently be defined as transformation: from a practice related to way of life to a practice related to lifestyle. Among other things, lifestyle can mean conscious and personally perceived attitude towards regional cultural tradition; lifestyle choice therefore can be considered a way of personal heritage production. At the same time, 'lifestyle choice which entails both building and using smoke sauna can point to values which are practical or loaded with personal meanings and therefore not related to collective heritage representations or actions.

At the present stage we can only assume the impact on continuity of local culture, people's identity and tourism industry which the acceptance to the UNESCO world heritage list, on-going promotion of smoke sauna and various projects brought to life to perform these tasks, have. We find that transition of smoke sauna practices from tradition to cultural heritage is still an on-going process in Võrumaa and as such it is a fascinating process for a cultural researcher, certainly worth further examination.

Резюме: О создании наследия курной бани в Вырумаа

Эстер Бардоне, Эпп Тамм

Одним из поводов к написанию данной статьи явилось обстоятельство, что после появления уже 40 лет назад монографии эстонского этнолога Тамары Хабихт «Eesti saun» («Эстонская баня», первое издание вышло в 1972) банная культура и происходящие в ней изменения еще не удостоивались серьезного внимания эстонских исследователей культуры. Поводом к статье послужили также процессы, нашедшие место в последние годы в Южной Эстонии, в Вырумаа, в контексте создания наследия, политики идентичности, изменений в сельской жизни и развития сельского туризма.

Баню «по-черному» как культурное явление можно исследовать с разных аспектов. С точки зрения материальной культуры в лице курной бани мы имеем дело с объектом традиционной крестьянской архитектуры, сохранение которого одновременно связано с сохранением традиционных способов и навыков строительных работ. Мы сосредоточиваемся, прежде всего, на духовной стороне черной бани и рассматриваем, как в процессе создания наследия соотносятся между собой индивидуальные и общественные представления, и какое место занимает баня «по-черному» в обыденной практике Вырумаа.

В исследовании исходили из положения, согласно которому наследие понимается как собрание ценностей и значений, приписываемых явлениям материальной и нематериальной культуры, и что в создании наследия существуют разные дискурсы. Курную баню как явление локальной культурной традиции анализировали в контексте культурной идентичности социальной общины, в том числе и политики наследия. Вместе с тем исследовали также и личную инициативу конкретных энтузиастов индустрии культурного наследия и их роль в интерпретации местного наследия для других. Такой подход дал нам возможность проследить динамическое расположение курной бани одновременно в полях коллективной и индивидуальной идентичностей. Простонародные понятия о наследии рассматривали в рамках дискурса авторизованного ЮНЕСКО понятия о наследии, ибо осознание значимости локальной культуры и культурной идентичности происходит в диалоге авторитетного и национального дискурсов наследия. В определении наследия, согласно ЮНЕСКО, центральное значение занимает понятие общины. Создание наследия рассматривали одновременно как социальную деятельность – община создает наследие, равно как наследие создает общину.

Хотя т.н. культурная элита Вырумаа как рупор воображаемой местной общины старой Вырумаа желает представить практику курной бани под эгиду нематериального культурного наследия ЮНЕСКО, на данной стадии политики наследия и идентичности среди жителей региона существует множество мнений о возможной значимости черной бани как культурного наследия. Наше исследование показало, что хотя курная баня как явление принадлежит

в сферу обыденной культуры, это вовсе не означает, что наслаждающиеся черной баней жители Вырумаа воспринимают ее как явление, выражающее их культурную идентичность. Местные, ценящие практическое значение курной бани с ее особым паром, сегодня живут здесь по соседству с теми, которые считают ее устаревшим способом мытья тела и не видят причин, почему надо отказаться от «чистой» бани в пользу «черной», требующей больше времени, усилий и дров. В процессе индустрии наследия курной бани ясно выразилось, что наследие настолько же создает общину, насколько община создает наследие, при этом как община, так и трактовки наследия не всегда являются гомогенными. Неделя курных бань, проведенная в Хаанья и ориентированная на гостей со стороны, наглядно показала, что для членов общины наследие является как социальной деятельностью, так и средством самовыражения. Кроме того, разделенный телесный опыт предоставил на время возможность образования духа общности между местными и гостями. Создание наследия содействовало местному маркетингу и, с другой стороны, дало местным возможность для обсуждения того, что значит для них такая культурная практика с давней историей как черная баня.

Изменения, происходящие сейчас в культуре курной бани, можно охарактеризовать как переход от практики, связанной с образом жизни, к практике, связанной со стилем жизни. Жизненный стиль может означать при этом лично осознанную соотнесённость с местной культурной традицией и создание через нее индивидуального наследия. Одновременно, строительство и использование курной бани в качестве выбранного жизненного стиля может быть связано с ценностями практического и индивидуального значения, не связанными с коллективными репрезентациями и акциями наследия.

В настоящий момент мы можем только предполагать, какое влияние смогут оказать на жизнеспособность местной культуры, идентичность жителей и развитие местного туризма взятие курной бани под защиту ЮНЕСКО, а также активная деятельность по целенаправленной пропаганде черной бани и разные проекты, вызванные и связанные с ее популяризацией. Находим, что превращение ычерной бани из традиционной практики в наследие в Вырумаа еще не завершено, и этот интригующий культурологов процесс, несомненно, нуждается в дальнейшем исследовании.